

Emilio MARIN

EREŠOVE BARE
VILLA SUBURBANA IZ 3. STOLJEĆA I STAROKRŠĆANSKA
CRKVA IZ 7. STOLJEĆA U NARONI

EREŠOVE BARE, VILLA SUBURBAINE DU IIIe SIÈCLE ET ÉGLISE
CHRÉTIENNE DU VIIe SIÈCLE À NARONA

UDK: 904 : 726.6 (497.5 Erešove bare) "06"
904 : 728.37 (497.5 Erešove bare) "02"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1. 3. 2002.
Odobreno: 15. 3. 2002.

Emilio Marin
HR, 21000 SPLIT
Arheološki muzej
Zrinsko-Frankopanska 25

U ovom se radu obrađuju spomenici s triju naronitanskih lokaliteta: Erešovih bara, Popovih bara i Šiljegovih bara. Prvi je lokalitet dao par spomenika grobišne zone, značajne ostatke rimske vile, uključujući i ostatke mramornog stola, te ostatke starokršćanske crkve, vjerojatno, posljednje gradnje antičke Narone.

UVOD

Potpisani voditelj iskapanja u Naroni iskopavao je starokršćanske bazilike Sv. Vid i Erešove bare, te bedeme rimskoga grada u razdoblju 1990.-1999., a rezultate prvospomenutoga iskopavanja već je u cijelosti objavio.¹ U ovoj prigodi objavljujemo cjelovite rezultate drugog iskopavanja, onoga na lokaciji Erešove bare, te na taj način naronitanska bazilika na toj lokaciji postaje druga naronitanska crkva koja se u cijelosti objavljuje, a treća ili četvrta uopće, ako

¹ E. MARIN i suradnici, *Sveti Vid*, Split, 1999. (Niz NARONA 1); id., *Sv. Vid - Starokršćanska bazilika i krstionica Narone, srednjovjekovno groblje, novovjekovna crkva, VAHD 87-89/1994-1996*, 9-94 (Résumé: La basilique paléochrétienne et le baptistère de Sv. Vid à Narona, le cimetière médiéval et l'église moderne); id., *Narona - basilique et baptistère paléochrétiens de Sv. Vid, Acta XIII CIAC*, III (Split-Poreč 1994), Città del Vaticano-Split, 1998, 475-506.

se uzmu u obzir jedna ili dvije crkve koje su bile djelomično istražene na tzv. trasi vodovoda, a preliminarno ih je objavio Frane Buškariol.² **Sl./fig. 1**

Međutim, starokršćanska bazilika na lokaciji Erešove bare (zvat ćemo je ubuduće i Bare) prva je starokršćanska bazilika Narone otkrivena voljom arheologa. Naime, ona Sv. Vida bila je vidljiva već u zidu novovjekovne crkvice Sv. Vida, dok su onu na trasi vodovoda otkrili bageri. Crkva, pak, u Barama nije bila poznata ni u jednome svome elementu *in situ*, jedino su neki starokršćanski spomenici, koji su bili pronađeni na lokaciji Bare, ili se to pretpostavljalo, ponukali ponekoga da pretpostavi na toj lokaciji postojanje starokršćanske bazilike.³ I doista, tko je pozornije promatrao polje koje se pruža s jugozapadne strane Narone, dakle u Donjem gradu, zapadno od gradskih zidina, *extra muros*, mogao je opaziti u tome zelenome moru jedan mali "otok" koji je podsjećao na oblik bazilike. **2-4**

Iskopavanje bazilike u Barama bilo je 1990. uvršteno u projekt istraživanja Narone, zajedno s nekolicinom drugih lokaliteta, koji je uspješno dovršen nakon desetljeća intenzivna rada.⁴ Rezultati ovoga iskopavanja nisu bili medijski praćeni u onolikoj mjeri kao što su to bila iskopavanja Sv. Vida i otkrića njegove jedinstvene slikane starokršćanske krstionice, ili pak, ona u svezi otkrića Augusteuma. Nalazi, premda vrlo zanimljivi i podosta enigmatični, nisu bili spektakularni da bi plijenili pozornost širokoga kruga. Pa čak i voditelj iskopavanja, i autor ovoga rada, o istraživanjima u Barama je iznimno rijetko govorio,⁵ a još manje pisao,⁶ premda je čak za TV Opuzen počeo snimati poseban film, kao što je to bilo za Sv. Vid, ali taj film nikada nije bio dovršen.⁷ Tako se može slobodno reći da je ova finalna publikacija, zapravo, i prva publikacija.

² F. BUŠKARIOL, u E. MARIN et alii, *Narona*, Zagreb - Opuzen, 1999, 131-148.

³ Cf. F. BULIĆ, N. CAMBI, F. BUŠKARIOL, u E. MARIN et alii, *Narona*, 192, 154, 136.

⁴ Cf. E. MARIN, Proslav u *Sveti Vid*, 6; id., *Narona u vrijeme Carla Patscha i danas*, u C. PATSCH, *Povijest i topografija Narone*, Metković, 1996, 10 = id. et alii, *Narona*, 4; id., *Pro Salona*, Zagreb, 1994, 68; id., *Ave Narona*, Zagreb, 1997, 126.

⁵ Cf. P. JAKIĆ, *Što sve skriva Narona*, *Vjesnik*, 19. ožujka 1993., str. 15; R. MIKAČIĆ, *Otkriće koje mijenja povijest?*, *Slobodna Dalmacija*, 17. ožujka 1993., str. 7.

⁶ E. MARIN, *La Dalmazia centrale fra Paleocristiano ed Alto Medioevo con speciale riferimento alle Marche, Civiltà contadina e civiltà marinara nella Marca meridionale e nei rapporti fra le due sponde dell'Adriatico*, VII *Seminario di Studi (Cupra Marittima 1995)*, Cupra Marittima, 1998, 254, daje se konačna pozicija istraživača, drukčija od one koja je bila nakon prve kampanje: Era costruita infatti sopra una villa romana, successivamente distrutta, e non sopra una basilica precedente, come sembrava all'inizio dei lavori di ricerca. La chiesa è a navata unica con narcece, l'abside è avolta iscritta nel blocco rettangolare murato ad est. Sembra databile al VI secolo, benché per una datazione più precisa bisognerà attendere i risultati definitivi delle ricerche. Definire in particolare quando fosse abbandonata e distrutta rimane per ora altrettanto impossibile. Ista je pozicija i u drugom radu, id., *Narona vom 6. bis zum 9. Jahrhundert, Domum Tuam Dilexi, Miscellanea A. Nestori (Studi di antichità cristiana LIII)*, Città del Vaticano, 1998, 544-545 = E. MARIN et alii, *Narona*, 238-239.

⁷ Cf. E. MARIN, *Ave Narona*, 82, 151.

Prije nego što je dovršeno iskopavanje, a pogotovo istraživanje nalaza, tj. nakon tri kampanje iskopavanja, P. Chevalier je uvrstila baziliku Bare u svoj korpus starokršćanskih crkava Dalmacije. Zbog toga je, naravno, njezin opis manjkav, a plan netočan.⁸ Međutim, na taj je način ova crkva izborila svoje mjesto u znanstvenoj literaturi već i prije nego što je cjelovito proučena i objavljena. Jedino ne bi bilo dobro ako bi tlocrt iz spomenutoga korpusa postao relevantan. P. Chevalier navodi i literaturu koja signalizira pojedine spomenike koji bi mogli biti s lokacije Bare, ili barem autori tih članaka to drže mogućim. Činjenica je da iskopavanja nije bilo i da su naša iskopavanja prva, pa je prema tome, njihov rezultat očito bitan.

Tlocrt bazilike predstavili smo u okviru referata na XIII. međunarodnom kongresu za starokršćansku arheologiju Split-Poreč 1994., ali smo se u pisanome referatu ograničili samo na publikaciju crkve Sv. Vida. Točan, doduše sasvim shematski tlocrt bazilike Bare, objavili smo prvi put u našem vodiču Narone 1999.⁹

ISKOPAVANJA

Iskopavanje u Barama provedeno je u tri bitne kampanje 1990., 1993. i 1996. Voditelj iskopavanja, kao i svih istraživanja u Naroni u posljednjem desetljeću 20. st., bio je E. Marin, koji je neposredno vodio prvu kampanju, dok je u drugoj kampanji, kad je sam bio poglavito zauzet iskopavanjem krstionice u Sv. Vidu, i u trećoj kampanji, kad je bio poglavito zauzet iskopavanjem Augusteuma, svakodnevno vođenje radova na terenu povjerio Zrinki Buljević, odnosno Anti Piteši, kustosima Arheološkog muzeja u Splitu, koji su i sastavili terensko izvješće, koje je poslužilo za izradu ovoga rada, pa im se i ovim putem izražava priznanje i zahvalnost za njihov pridonos.¹⁰

U navedene tri kampanje bili su uglavnom i raspoređeni glavni dijelovi iskopavanja i to: u prvoj otkopavanje bazilike, u drugoj otkopavanje prostorija izvan bazilike, koji pripadaju vili, i u trećoj otkopavanje ispod podnice bazilike prostorija koje, također, pripadaju vili. **Tab./pl. I, II**

⁸ *Salona II*: P. CHEVALIER, *Ecclesiae Dalmatiae, Recherches archéologiques franco-croates à Salone* (dir. par N. Duval et E. Marin), Rome-Split, 1995, t. 1, 438-441, t. 2, Pl. LXVI, Fig. 2.

⁹ E. MARIN, *Narona - Vid kod Metkovića*, Metković-Split, 1999, 13.

¹⁰ Zrinka Buljević je za potrebe ove publikacije izradila posebnu studiju o staklu koje je pronađeno na lokalitetu Bare, koja se zajedno sa studijama ostalih autora o drugim spomeničkim kategorijama, izvrsno uklapa u koncept obrade i publikacije naronitanskih spomeničkih cjelina koje smo inauguirali publikacijom o Sv. Vidu - *Narona I*. Ante Piteša

1990.

Početak iskopavanja na lokaciji bazilike u Barama bio je 1990. Te je godine rađeno na navedenim trima lokacijama paralelno 48 dana, od 22. listopada do 8. prosinca, te je u toj kampanji napravljena glavna posla.¹¹ Nakon čišćenja gusa raslinja, došlo je do otkrića zida bazilike, te je samo u toj kampanji gabarit bazilike istražen u cijelosti. Tako je bazilika u Barama postala prva potpuno istražen naronitanska bazilika. Pretpostavka je bila, s obzirom na lokaciju bazilike izvan bedema, te s obzirom na sporadične nalaze grobnih spomenika na tom području, te na glasove o nalazima urna prigodom gradnje nedalekoga školskog igrališta, da je to bilo područje rimske nekropole, na koju se nastavila starokršćanska, pa se onda predmnijevalo da bi bazilika u Barama bila starokršćanska ceterijalna bazilika. Nakon prve i najvažnije kampanje iskapanja, mišljenje voditelja iskopavanja je bilo da je bazilika sagrađena u 5. st., da bi u 6. st. bila pregrađena, dok joj je razina poda bila podignuta za oko 0,5 m. Pod je bio gotovo u cijelosti sačuvan.¹² Konstatira se da je podnica slabo sačuvana u prezbiterijalnome dijelu, vrlo dobro u lađi crkve, a odlično u narteksu.

U narteksu je od propala krova pronađeno mnoštvo ulomaka tegula nad podnicom. Konstatiran je zidić uz sjeverni zid nartekse, slabo vezan, nad podnicom; možda se radi o klupi, a možda je to i neka naknadna gradnja bez veze sa starokršćanskom crkvom. Dio ispod te možebitne klupe nema sačuvanu

preuzeo je od E. Marina, uime Arheološkog muzeja Split, skrb nad jedinom neriješenom arheološkom situacijom u Naroni, onom u svezi bazilika na tzv. trasi vodovoda, zajedno s cjelokupnom dokumentacijom, uključujući i onu koja se odnosi na pokušaje E. Marina da riješi taj problem, o čemu je izvijestio u *Proslovu* knjige *Sv. Vid*. O načinu na koji se planira ponovno pokrenuti to pitanje, Ante Piteša je izvijestio na Znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva i Arheološkog muzeja Split u Metković ujesen 2001. (A. PITEŠA, *Projekt sustavnih arheoloških istraživanja bazilika na bivšoj trasi vodovoda u Naroni*, *Obavijesti HAD-a* XXXIII/2/2001, 17 sq). Želimo ovom prigodom podsjetiti kako se svi poslovi u svezi s Naronom izvode bez posebnoga kustosa arheološkog lokaliteta i zbirke Narona, koji je, pak, predviđen ustrojstvom Arheološkog muzeja Split, ali se, na žalost, otvaranje tog radnog mjesta ne realizira.

¹¹ Sredstva za rad na terenu osigurana su zahvaljujući suradnji s tadašnjim Republičkim SIZ-om kulture i SIZ-om za kulturu Metkovića. U iskopavanjima su sudjelovali iz AMS: B. Pender, N. Jukić, A. Šundov. Nekoliko dana iskopavanju je nazočio prof. dr. Nenad Cambi, s Filozofskog fakulteta u Zadru. Iskopavanje su, između ostalih, posjetili i mons. prof. dr. Victor Saxer, rektor Papinskog instituta za starokršćansku arheologiju u Rimu, te prof. dr. Marc Mayer i prof. dr. Isabel Rodà sa Sveučilišta u Barceloni.

¹² E. MARIN, *Kronika AMS 1990*, VAHD 83/1990, 312; id., *Sv. Vid de Narona: un exemple désormais établi pour la discontinuité, Orbis Romanus Christianusque (Mélanges N. Duval)*, Paris, 1995, 268 = E. MARIN et alii, *Narona*, 220.

podnicu, onako solidnu kao što je u cijelome narteksu, pa se pitamo, je li tu nešto bilo kopano uz sjeveroistočni zid narteksa, je li podnica probijena zbog neke inhumacije koju, doduše, ni u kasnijim kampanjama nismo konstatirali, pa da je tek onda postavljena klupa.

Spuštanje nivoa u predjelu apside ispod podnice. Konstatira se da je polukružna klupa sačuvana - prema jugozapadnoj strani - samo u jednom jedinom nizu kamena, slabo utemeljeno, praktički na zemlji, u nivou podnice (koja je tik do klupe dobro sačuvana), tako da se odmah urušava. U središnjem dijelu je zapaženo i blago proširenje putem žbukane konstrukcije, tako da smo se zapitali, ne radi li se tu o indiciji za katedru. **5-6**

U razini bočnih vrata likadinom zaglađena zidna masa prije daljnijega podizanja zida, što je u vrijeme iskopavanja doživljeno kao stariji pod, pretpostavljali smo, starije crkve. Ta likadina je položena i na zategu i od spomenutih vrata prema tjemenu apside. Uza zid crkve likadina pokriva oko dva reda kamenja. Pitanje je, kako je bio riješen prag vrata; morao bi biti tridesetak centimetara visok da bi s kote vrata, odnosno likadine na vratima, izravnao pristup s podnicom. **7-9**

Između tog nivoa, kako smo mislili donjega poda, odnosno njegova ruba, i luka apside, nađeno je dosta ulomaka keramike, skoro svi iz kasne antike (cf. katalog keramike n° 167-174¹³). Premda je podnica u tom dijelu bila neznatno sačuvana, pa ne možemo tvrditi da se radi o zatvorenu nalazu, ipak, budući da je to oko 40 cm ispod nivoa podnice, držimo da se tomu mora pokloniti pozornost. Većina ulomaka ima široku dataciju, ali jedan od njih (n° 169¹⁴) ima vrlo preciznu dataciju prve trećine 6. st., pa je ta vrlo indikativna za dataciju podnice, odnosno crkve, koja bi, znači, mogla biti sagrađena nakon toga datuma. U tom sloju šuta ima i ulomaka fresaka, tegula, ima vapna, rahle zemlje, te poneki kamen sa žbukom, tako da se taj sloj - a posteriori - doima kao homogen sloj vremena rušenja vile, koju ćemo kasnije konstatirati. Stoga nam je navedeni ulomak fokejske crvenoglačane keramike iznimno dragocjen.

Kod tjemena apside nađen je *in situ*, od polukružna crijepa, odljevni kanal koji je ugrađen u zidnu masu, ovdje u tjemenu ispod razine podnice, za razliku od dva druga odljevna kanala, između lađe i narteksa (na desnoj strani od ulaza iz narteksa u crkvu odljev vodi prema narteksu) i iz narteksa van (više centriran odljev), koji su u ravnini podnice. Ovaj posljednji je potpuno sačuvan *in situ*, od polukružnih crjepova gore i dolje koji oblikuju kanal, odozgo još pokriven ravnom opekom i žbukom ugrađen u zid. Vjerojatno je neki poseban sustav bio predviđen u prezbiteriju, možda i u svezi s opetovanim plavljenjem? Je li

¹³J. MARDEŠIĆ, T. ŠALOV, u ovom istom svesku VAHD 94, odnosno *Narona III*.

¹⁴Ibid.

taj sustav, u neskladu s onim u dva druga dijela, označava početak gradnje sa strane apside i netočnost proračuna, te nastavak prema narteksu i onda korekciju u proračunu na kojoj je visini potrebno postaviti odljev, odnosno podnicu? Spomenuti odljev je ugrađen između luka apside i vanjskoga pravokutna lica, tj. u masivu upisane apside, s nagibom prema van. Konačno, rezultat je bio postignut, jer se, otprilike, ispred prezbiterija, gdje je najviša kota, voda odljeva i prema istoku i prema zapadu (odljev kroz apsidu i odljev kroz narteks). **37**

Ustanovljeno je kako je svuda sačuvana temeljna stopa crkve.

1993.

Druga kampanja bila je 1993., od 2. ožujka, mjesec i pol dana, također na navedene tri lokacije i uz prvo sondiranje u Plećaševim štalama.¹⁵ Poduzeti su i dovršeni radovi oko crkve, dok je u samoj crkvi jedan dio ostao za sljedeću kampanju. Tim je iskopavanjem otkriveno postojanje ostataka građevine koja je prethodila starokršćanskoj bazilici. Obavljeno je i malo interventno istraživanje u štali Jure Kešine, što u širem smislu pripada istom području Narone.¹⁶ Ta kampanja odvijala se, na žalost, u ratnom okruženju.¹⁷ Izravna voditeljica iskopavanja u ovoj kampanji bila je kustosica Zrinka Buljević.

Radovi na samoj lokaciji Erešove bare trajali su od 4. do 20. ožujka.

Radi lakšega snalaženja, s obzirom da se počelo kopati u dubinu na više mjesta, imenovan je *sektor 1* - područje apside i zapadnije, *sektor 2* - narteks i istočnije, sve unutar crkve. Ti su radovi zaustavljeni 10. ožujka i onda se nastavilo samo izvan crkve. Taj prostor je imenovan *sektor 3*.

U sektoru 1, unutar apside, pojavio se zid u pravcu I-Z, prekinut na zapadnome kraju (*okomiti zid 1*). U sloju do toga zida pronađen je 5. ožujka donji dio tijela konične svjetiljke- čaše s horizontalnim žljebovima, s konično-konkavnim dnom, koji se datira u drugu pol. 4. i u prvu pol. 5. st. (katalog stakla n° 6¹⁸). Ovo ističemo jer se radi o dubini oko 1 m ispod sačuvane podnice, pa je to očito zatvoreni nalaz. Stoga moramo, slijedom toga, zaključiti da to staklo pripada vremenu prije gradnje podnice, dakle, ona nije mogla nastati

¹⁵ Sudjelovali su iz AMS: Z. Buljević, B. Pender, N. Jukić, A. Šundov i D. Popović. Povremeno su sudjelovali stručnjaci iz AM Zadar, R. Jurić i S. Gluščević.

¹⁶ E. MARIN, *Kronika 1993*, VAHD 86/1993, 340.

¹⁷ E. MARIN, *Ave Narona*, 172.

¹⁸ Z. BULJEVIĆ, u ovom istom svesku VAHD 94, odnosno *Narona III*.

prije polovine 5. st., a ako povežemo to staklo, kao i čitavu skupinu istovrsna i istovremena stakla, koje je nađeno 1996. (katalog stakla n° 1-5, 7-8¹⁹), s ostacima vile iz njezine posljednje, kako smo ustanovili, treće faze, odnosno s razdobljem njezine dekadencije i rušenja, onda dolazimo do zaključka da crkva nije mogla nastati prije kraja 5., odnosno početka 6. st.

Zapadno od zida što ide S-J i dijeli prostor apside od lađe (*vodoravni zid 1*), otkriven je zid koji izgleda kao nastavak *okomitoga zida 1*. Udaljen je nešto više od 1 m od južnoga zida crkve, te pokazuje odklon. Prekinut je u svom istočnom završetku, tu je prag sa žlijebom (*okomiti zid 2a*). Uz sjeverni zid crkve je naslagano veće kamenje s određenim proširenjem, što se pretvara u *vodoravni zid 2*, u središnjem segmentu pravilno građen.

Uz istočnu stranu *vodoravnoga zida 2* bio je polegnut cijeli stup, visine 2,20 m (nađen 5. ožujka). **19**

U sloju donjih zidova (*okomiti zid 2* i *vodoravni zid 2*) pronađena su 9. ožujka dva ulomka mramorne menze, dio, moguće, staklene zdjele svjetiljke s tri ručice kakve su se rabile od 4. do 8. st. (katalog stakla n° 40²⁰), ulomci keramike i fresaka, te nešto loše sačuvanih metalnih predmeta (klin, čavli). Dakle, ulomci menze su nađeni u kasnoantičkome sloju, ali u dubini koja je znatno ispod podnice, premda moramo napomenuti da ona baš u tom dijelu nije bila dobro sačuvana. U presjeku pogleda prema narteksu, očituje se ispod razine podnice (ovu podnicu smo ponekad nazivali *mlađom podnicom*, misleći da bi starija bila ona u ravnini opisane likadine, oko 40 cm ispod podnice, odnosno, tada shvaćene *mlađe podnice*) sloj paleži. Podnica je rađena solidno, od prilično bijele žbuke pomiješane s komadićima keramike. Dva novčića iz sektora 1 su iz 4. st., iz polovine (katalog novca n° 13²¹), odnosno, druge polovine 4. st. (katalog novca n° 20²²), pa bi slijedom toga, samo po njima sudeći, podnica mogla biti iz 5. st.

Okomiti zid 2a se nastavlja i sa zapadne strane *vodoravnoga zida 2* = *okomiti zid 2b*. Između ta dva zida je popločanje u širini od 68 cm.

Vodoravni zid 1, zapravo, zatega apside, građen je prilično neuredno, od loše obrađena kamena, s dosta bijele žbuke, s malo tučene keramike, a na vrhu je, kao što smo spominjali likadina, ili bismo mogli kazati, produžna žbuka. Ostali spomenuti zidovi pripadaju građevini koja je prethodila crkvi, tj. vili. Nalaze se, dakle, ispod paljevinskoga sloja. **15**

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ M. BONAČIĆ MANDINIĆ, u ovom istom svesku VAHD 94, odnosno *Narona* III.

²² Ibid.

Prilikom skidanja dijela podnice prema istoku, pratilo se nastavak tzv. južnoga zida unutar nartekse, odnosno tzv. okomitoga zida 1 i 2. U sektoru 2, tj. nartekse i dijelu crkvene lađe do njega, nađen je grob na tegule, na dvije vode G 1. Između zidova 4 i 5a nađen je grob G 2.

U sektoru 3, tj. izvan crkve, čistio se teren uz sjeverni zid crkve i pratilo vidljive zidove. Pojavio se zid koji je izgledao kao nastavak istočnoga zida unutar nartekse = *sjeverni vanjski zid 1*. Zatim se pojavio *sjeverni vanjski zid 2*. Ta dva zida duga su oko 1,5 m i spajaju se sa *sjevernim vanjskim zidom*, koji je gotovo paralelan sjevernomu zidu crkve. Cjelinu s vanjskim sjevernim zidom čine vanjski sjeverni zidovi 0, 1, 2, 3, 4, 5a i 5b, 6. **18**

Od tjemena apside prema jugoistoku pruža se zid širine 50 cm u dužini od 170 cm, kada su postavljeni pragovi za vrata (dvije, u nešto nižoj ravnini postavljene ploče sa žlijebom), pa se onda ponovno nastavlja dio zida. I ta konstrukcija očito pripada, kao i većina spomenutih zidova sa sjeverne strane, rimskoj vili.

U najzapadnijoj prostoriji vile konstatirana je, na sjevernoj strani, izvan zida crkve, podnica na koti 130, koja pripada uređenju vile u završnoj fazi.

Zabilježimo širinu zidova s južne strane crkve, tj. zidova koji se pružaju s linije toga zida prema vani, prema jugu. Počevši od zapadne strane, tj. od nartekse: *zid 1*: 90 cm, *zid 2*: 65 cm, *zid 3*: 62 cm, *zid 4*: 70 cm (držimo da dva posljednja možda pripadaju crkvi, dodatno obrazložimo, uključujući i implikacije takva tumačenja u dijelu koji je posvećen starokršćanskoj crkvi, kao i u završnim razmatranjima).

Na zapadu su tri zida uza zid nartekse (*vanjski zapadni zidovi 1, 2, 3*). Prvi je širok 70 cm, drugi 80 cm, ta dva su duga po 1 m, a pružaju se u smjeru I-Z; treći je širok 85 cm, a dug 210 cm, proteže se u smjeru S-J. U mogućem smjeru pružanja tih zidova otvorene su dvije sonde, ali bez rezultata. Zidovi su građeni s dosta žbuke. S obzirom na smjer njihova pružanja, kao i s obzirom na njihove kote, smatramo da oni pripadaju vremenu vile. **14** To isto vrijedi i za zid koji na izgled proizlazi iz zapadnoga zida nartekse prema jugu (*zid 1*). Isti bi trebao biti i slučaj sa zidom koji, otprilike, iz istočnoga zida nartekse proizlazi prema jugu (*zid 2*).

Sa zapadne strane zida 3, tj. uz južni zid crkve, u prostoru blizu baze *in situ* **20**, nađene su kosti na hrpi.

Zbog problema, koje su u ovome dijelu zadavali vlasnici zemljišta, nije bilo moguće do kraja definirati te zidove, osim zida 2 (dužina 2 m), niti istražiti prostor između njih.

Slijedom rezultata ove kampanje, nedvojbeno smo zaključili kako nema izrazite razlike u načinu zidanja i vrsti kamena između donjega dijela apside crkve, koja se u prvoj kampanji činila kao neka polukružna apsida s kontraforom,

te dijela koji je sazidan nad njima. To opažanje vrijedi i za cijelu crkvu, mislimo na donji dio koji je bio pokriven likadinom, kako smo to opisali u prvoj kampanji i dijela koji je sazidan nad tom likadinom. Ni ove, a niti u sljedeće dvije kampanje, nismo našli nikakvih jasnih pokazatelja da bi se bila sagradila jedna crkva nad drugom, niti da bi narteks bio pridodan kasnije. Očito se radi samo o načinu gradnje, ne baš savršenu, što, također, sugerira kasnu dataciju, nikako cvat justinijanske arhitekture. Apsida ima u temeljima blag luk, viđeno izvana, da bi se onda stubičasto gradio četvrtast zidni masiv s upisanom apsidom. **12, 13**

U tlocrtnu pogledu, u dijelu gdje se spaja narteks i lađa, gdje smo bili u mogućnosti neposredno usporediti betonsku likadinu donjega dijela građevine i vezivno tkivo koje je u zidu iznad nje, ne opaža se, doista, u tom horizontalnu pogledu, nikakva razlika; isti je taj beton i žalio u njemu. To ukazuje na istovremenost i otklanja pretpostavku o dvjema fazama gradnje crkve.²³

1994.

Treća kampanja bila je 1994. Od 9. do 19. studenoga²⁴ nastavljeno je istraživanje lokaliteta Bare i uređenje crkve Sv. Vida, kao i dio kasnoantičkih grobova na lokalitetu Prušćeva i Borasova njiva.²⁵ Međutim, na lokaciji Bare radilo se samo tri dana, i to je najmanja, praktički sporedna kampanja, ali koja je, eto, omogućila kretanje prema kraju iskopavanja.

U ovoj je kampanji skidana podnica iz crkvene lađe i iz južnoga dijela narteksa. Podnica se sastoji od više slojeva, očito kao zaštita od vlage. Nije svuda iste debljine. Podloga za podnicu je glinasta zemlja, oko 3 cm, žute boje, mještani Vida je i danas koriste za ognjišta. Najuočljivija je bila po sredini crkve. Drugi dio podloge sastoji se od nabacana kamenja i dosta keramike. Najviše je razbijenih tegula, ali ima i ulomaka amfora i druge keramike. To je čvrsto nabijen sloj od 10 do 15 cm. Iznad toga je položen pod od izrazito bijele čvrste žbuke, s dosta oblutaka, u sloju debljine od 8 do 10 cm. Kako smo spomenuli, postoje varijacije u nanošenju tih podloga, tako da ukupna debljina podnice varira od 10 do 20 cm. Ovakva podnica nađena je i u Sv. Vidu, u narteksu, do vrata koja vode u crkvenu lađu. **21**

²³ E. MARIN, *Ave Narona*, 105 sq (30. svibnja 1996.).

²⁴ Sudjelovali su iz AMS: Z. Buljević i B. Pender; usp. E. MARIN, *Kronika AMS 1994., 1995. i 1996.*, VAHD 87-89/1994-1996, 545, 546.

²⁵ Z. BULJEVIĆ, *Njive-Podstrana: groblje iz vremena seobe naroda u Naroni - Narona II*, VAHD 90-91/1997-1998, Split 1999, 201-293.

1996.

Konačno, 1996. dovršeno je istraživanje (od 20. svibnja do 20. lipnja) i obavljena konzervacija zidova bazilike Bare (od 24. do 29. lipnja), te je sondirano u Šiljegovim barama, u neposrednu susjedstvu. Kao i prethodnih godina, ti su radovi izvedeni u sklopu širih radova u Naroni, te godine, poglavito, istraživanje Augusteuma i otkop nasipa uz sjeverne gradske bedeme i njihovo uređenje.²⁶ Izravan voditelj iskopavanja bio je u ovoj kampanji kustos Ante Piteša.²⁷

Iskopavalo se unutar gabarita bazilike od zatečenoga nivoa zemlje, koji je bio od 30-39 cm dubine, mjereno od zida sa sačuvanom podnicom u narteksu crkve, otkopnim slojevima od 10-20 cm. Zbog preglednosti teren je podijeljen u nekoliko sektora: poprečni zid vile (zid sjever-jug) pri sredini bazilike označen je kao *zid 1*. Prostor zapadno od ovoga zida do zida narteksa, označen je kao *prostorija A*. Od zida 1 istočno do zida apside je *prostor B*, a prostor od uzdužnoga zida vile (koji prolazi cijelom dužinom bazilike, istok-zapad) do južnoga zida bazilike označen je kao *hodnik. 22*

U prvome iskopnom sloju u prostoriji A ustanovljen je nivo podnice na oko 46 cm dubine (mjereno od sačuvane podnice u narteksu - kota 130 na tlocrtu). Podnica je debljine 5-8 cm. U prvome iskopnom sloju, 58 cm zapadno od zida 1 (u prostoriji A), na nivou podnice, nađeno je ognjište od gruboga složenoga kamenja, ozidano u polukrugu sa nabojem od crvenkaste gline. Čitav sloj je antički građevni šut sa ulomcima tegula, kasnoantičke keramike, dijelova amfora i ostataka usitnjene crveno obojene žbuke. U hodniku, na dubini od 34 cm (od temeljne stope južnoga zida crkve - kota 144), nađen je veći kameni blok, prislonjen uz uzdužni zid vile. Blok je debljine 25 cm s rupicom u sredini. U prostoriji A - ostavljen nivo podnice dubine 46-50 cm od nivoa sačuvane podnice u narteksu, kao ploha kontrolnoga profila.

U prostoriji B - 130 cm istočno od sredine poprečnoga zida vile (zid 1), na dubini 30-35 cm, mjereno od temeljne stope sjevernoga zida crkve, 29. svibnja pronađen je profiliran fragment mramorne menze (ukrašen dio u obliku omege) sa novčićem. U blizini je nađen i drugi, neukrašen komad menze koji se spaja s ukrašenim dijelom. U prostoriji B uz uzdužni zid vile (istok-zapad cijelom dužinom bazilike), bliže poprečnomu zidu (sjever-jug) prema

²⁶ Radove je financiralo Ministarstvo kulture. Smještaj arheološke ekipe financirao je Grad Metković. Sudjelovali su iz AMS: A. Piteša, M. Čorić i B. Pender.

²⁷ E. MARIN, *Ave Narona*, 82.

apsidi, pronađen je još jedan novčić u otkopnom sloju 30-50 cm, mjereno od temeljne stope sjevernoga zida crkve. Slojevi u prostoriji B (sve mjereno od temeljne stope sjevernoga zida crkve): do dubine 30 cm sloj ispunjen šutom (nepravilno kamenje, dijelovi tegula), na oko 30 cm javlja se tamna, crna zemlja; u sljedećem sloju sitan bjelkast pijesak s kamenjem i ulomcima opeke. Na dubini od oko 50 cm javlja se tvrda žbuka podnice (kota 100). To bi bila treća podnica: 1. podnica - od tvrde žbuke s oblucima koja je ostavljena u narteksu crkve (kota 176), 2. podnica - na oko 50 cm mjereno od ostatka podnice u narteksu (kota 130) i 3. podnica - na dubini od 30-50 cm, mjereno od temeljne stope sjevernoga zida crkve (kota 100). Na ovoj trećoj podnici, u ovom sektoru ali zapravo na drugoj podnici vile, odnosno vile iz glavne faze, pronađena je mramorna menza. Ona, dakle, pripada vili. U sloju od 30-50 cm od temeljne stope sjevernoga zida crkve pronađeno je dosta ulomaka fresaka (pompejansko crvena, ali i s geometrijskim i vegetabilnim motivima. Na jednom ulomku vidljiv je krug oslikan tirkiznoplavom bojom, obrubljen crvenom, iz koje izrasta stiliziran lisnati motiv slikan smeđom, žućkastom i svijetlocrvenom bojom).

U prostoriji A - probijen sloj podnice (ostavljen samo dio kontrolnoga profila u sjeverozapadnome dijelu prostorije, uz poprečni zid narteksa s vratima, ulazom u baziliku). Podnica je debela 7-10 cm. Podnica počinje oko 50 cm ispod podnice sačuvane u narteksu. Kao podloga za tu podnicu služio je sloj nepravilna kamenja (kamenje te podloge je pocrnjelo, najvjerojatnije od crnoga močvarnoga mulja koji je osvajao građevine, ali postoji mogućnost da je pocrnjelo od gorenja, kako opaža Ante Piteša). U prostoriji B - skidanje sloja od 54-70 cm. Cijeli sloj je od pjeskovite zemlje (sitni pijesak) sa dosta ulomaka fresaka (pompejansko crvena, zelenkasta boja, ima ih s geometrijskim motivima crvenih linija), ulomaka tegula i opeka od žućkaste gline. Dno sloja dubine 70 cm od temeljne stope, naročito uza zid vile istok-zapad duž cijele bazilike - crna zemlja ili goreni sloj.

U južnome dijelu apsida naišlo se na temeljnu stopu zida vile koji ide cijelom dužinom bazilike (dubina 80-85 cm, mjereno od vrha pregradnoga zida sjever-jug ispred apsida). Ispod dijela gdje je linija gorenja (odnosno mulja) u apsidi, pokazala se njezina temeljna stopa. **23, 24**

U prostoriji A - od 70-110 cm mjereći od podnice u narteksu - gomila tegula u pjeskulji i komadi fresaka (kombinacije geometrijskih i vegetabilnih motiva, tamnocrvene i svijetlocrvene boje, zelene i tirkizne). U ovom sloju je jako malo keramike. Od 70-90 cm - ulomci fresaka, a na dnu se javlja još jedan poprečan kosi zid (sjever-jug) zapadno od zida 1; na dubini od 95 cm (od temeljne stope sjevernoga zida crkve) javlja se još jedna podnica vile (kota 77), na istoj dubini kao i taj novopronađeni zid (sjever-jug). Nalazi - grlo amfore, nasip s ulomcima tegula i fresaka. Na dubini od 86 cm od temeljne stope sjevernoga zida crkve pojavio se novi zid (sjever-jug) na oko 1 m od zida 1

(koji dijeli prostoriju A i B). Zid je sačuvan u temeljima od samo jednoga reda kamenja povezana žbukom. Na istoj dubini pronađeni su ulomci keramičkih kuhinjskih lonaca, koji se datiraju od 4. do kraja 6. st. (katalog keramike n° 101, 103, 104²⁸), ulomak afričke crveno glačane keramike, koji se datira 3.-4. st. (n° 102²⁹) i nekoliko sagorjelih kostiju.

U prostoriji B - spuštanje na dubinu 100-110 cm. Na dnu iskopa naišli smo na novi zid (starija faza vile) u smjeru istok-zapad (s otklonom prema sjeveru) koji je povezan sa najdubljim zidom u prostoriji A (sjever-jug). Definirane linije pružanja zidova najstarije faze vile u prostoriji B (istok-zapad) i prostoriji A (sjever-jug) - ovi zidovi označeni su kotama 59, 50, 77, 43.

U nartekusu - spuštanje sa nivoa od 84-104 cm mjereći od sačuvane podnice u nartekusu. Nastavlja se uzdužni zid vile koji prolazi kroz cijelu baziliku. U nartekusu je nađen još jedan zid najstarije faze vile (sjever-jug), kota 75. U sjeverozapadnome kutu nartekusa naišlo se na tvrdu podnicu na dubini od 90 cm (od sačuvane podnice u nartekusu - kota 77). Daljnje spuštanje do nivoa od 120 cm. Podnica je široka 130 cm (istok-zapad) i 152 cm (sjever-jug). Očišćen i definiran zid (iz dva dijela) koji se koso pruža sredinom nartekusa (sjever-jug). Taj zid pripada najstarijoj fazi vile i na njega se u sjeverozapadnome dijelu naslanja podnica. **25, 26**

Uzdužni zid vile (istok-zapad) koji cijelom dužinom prolazi bazilikom, u nartekusu se spaja sa zidom (sjever-jug) koji u sjevernome dijelu bazilike izlazi izvan gabarita bazilike. Na taj zid je prislonjen zid bazilike gdje su bila glavna vrata iz nartekusa u baziliku. **27**

Daljnje kopanje bilo je onemogućeno zbog pojave vode na svim razinama unutar bazilike, premda je vodostaj bio iznimno nizak, što je i omogućilo ovo istraživanje unutar bazilike. **28**

GROBIŠNA ZONA

Unatoč činjenici o pronalascima, kako spominjemo, više spomenika koji indiciraju postojanje grobišne zone u ovome dijelu Narone, od kojih se neki sporadični nalazi nalaze i u inventarnoj knjizi Arheološke zbirke Narone u Vidu, na području našega arheološkoga iskapanja, nismo pronašli nikakve eksplicitne dokaze o grobišnoj zoni. Implicitno, da. Dva su spomenika, u tom smislu.

Prvi je kamena skulptura lava. Pronađena je u štu kamenja izvan bazilike, do tjemena apside, 14. studenoga 1990. **29**

²⁸J. MARDEŠIĆ, T. ŠALOV, op. cit.

²⁹Ibid.

Čuva se u Arheološkoj zbirci Narone u Vidu, inv. n° 1944. Puna skulptura, od vapnenca; na glavi nedostaje njuška, inače je gornji dio tijela kompletan, dobro se vidi karakteristična griva, nedostaje stražnji dio tijela, donji dio razbijen, dakle, nema postolja. Visina 35 cm, dužina 46 cm, širina 32 cm.

Način klesanja odaje stil kasnoaugustovskoga i ranotiberijevskog razdoblja. Odgovara najstarijim sitnim nalazima na terenu, npr. keramike iz 1. st. pr. Kr. - 1. st. (n° 17, 19, 37, 42, 43, 95, 99, 100, 113, 114, 127, 129, 150, 159, 160, 162, 163, 177, 191³⁰), i stakla iz 1. st. (n° 42³¹).

Brojne su analogije među skulpturama grobnoga lava u antičkome svijetu,³² međutim, izvan Dalmacije, spomenimo ih par. U Puli je sačuvan lav, u punoj plastici, upravo kao mitski čuvar groba. Bio je smješten, vjerojatno, na ogradi spomenika, odnosno grobne parcele iz augustovskoga ili tiberijevskog razdoblja, tj. kako ga datiraju u prvoj polovini 1. st., odnosno sredinom 1. st.³³ U Akvileji je sačuvan nešto stariji lav, kojega datiraju oko 20. god. pr. Kr.,³⁴ kao i još jedan drugi, koji stilski i klesarski odgovara našem, iz kraja 1. st. pr. Kr., visine 69 cm, uspravljen na stražnje noge, od vapnenca.³⁵ U Hispaniji je jedan primjerak koji sasvim odgovara našem, kojega datiraju u drugu pol. 1. st. pr. Kr. ili u prvu pol. 1. st.³⁶

Uzimajući sve to u obzir, datirali bismo našega lava iz Bara u početak 1. st.

Drugi spomenik: dva groba na prostoru crkve u Barama. Stratigrafski je jasno da oni ne pripadaju razdoblju crkve, kad je podnica već postojala, a ni razdoblju vile, već ruševini vile. Ti se grobovi, dakle, mogu datirati u 6. st.

U sektoru 2, tj. nartekusu i dijelu crkvene lađe do njega, nađen je grob na tegule, na dvije vode G 1. **17, 30** Orijentiran je J-S i svojim južnim dijelom, djelomično, naslonjen uz južni zid unutar nartekusa. Dakle, jasno je da je grob ukopan nakon rušenja vile, a prije gradnje crkve. Grobna arhitektura ne daje mogućnosti za preciznije datiranje.

³⁰ Ibid.

³¹ Z. BULJEVIĆ, op. cit.

³² Cf. G. KOCH, u suradnji s K. WIGHT, *Roman funerary sculpture, Catalogue of the collections, The J. Paul Getty Museum*, Malibu, Ca, 1988, 120.

³³ A. STARAC, *Skulptura na nadgrobnim spomenicima Istre, Histria Antiqua* 8, 2002, 40 sq, fig. 4.

³⁴ V. SCRINARI, *Museo archeologico di Aquileia, Catalogo delle sculture romane*, Roma, 1972, kat. 296, p. 98 sq.

³⁵ Ibid., kat. 297, p. 99.

³⁶ *Corpus Signorum Imperii Romani - España*, t. 1/2: L. BAENA DEL ALCÁZAR, J. BELTRÁN FORTES, *Esculturas romanas de la provincia de Jaén*, Murcia, 2002, 79, n° 16, tab. XII, 1.

Između zidova 4 i 5a nađen je grob G 2. **31** To je bio grob u tegulama, nad kojim su, vjerojatno iz toga groba, pokupljene kosti stavljene u amforu. Prema keramičkom istraživanju, na ovome mjestu nalaze se poremećeni ulomci nekoliko amfora, odnosno keramičkih zdjela, što bi govorilo o narušavanju grobova na tom mjestu prigodom gradnje crkve. Naime, posebice ako uzmemo u obzir ulomke dviju amfora, jedne iz 5. - 7. st. i druge iz 4. - 6. st. (katalog keramike n° 49 i n° 79³⁷), onda bismo mogli zaključiti o ukopu krajem 5. ili u 6. st., pa bismo imali jedan dodatan kronološki reper za izgradnju crkve.

Sa zapadne strane zida 3, tj. uz južni zid crkve, u prostoru blizu baze *in situ*, nađene su kosti na hrpi (antropološka analiza M. Šlausea, u ovom istom VAHD-u).

Premda ti grobovi ne čine nekropolu, oni kronološki odgovaraju grobovima koje smo iskopali na prostoru Augusteuma i foruma, kao i drugdje, primjerice na lokaciji Njive.³⁸ Prema tome, oni indirektno govore o ovome dijelu grada kao mogućoj grobišnoj zoni, i to - uzimajući u obzir i nalaz skulpture lava - od rimskoga do kasnoantičkog doba. Znači, moramo pretpostaviti da su u relativnoj blizini bili gradski i grobišni sadržaji, dijelom i izmiješani. Međutim, možda bi se moglo pretpostaviti i korištenje zone kao grobišne do početka 2. st. (možda o tome govori i okolnost da nije nađeno novca 1. st.), a potom prestanak ukapanja kada se tu sredinom 2. st. grade suburbane vile, te potom korištenje toga prostora za ukapanje u 6. st. Jasno je da je ovo samo jedna moguća skica, kakvu možemo ponuditi na temelju ovih par nalaza.

RIMSKA VILA

Vile zapadno od bedema u Donjem gradu, kako je bjelodano pokazalo naše istraživanje bedema u Popovim barama u lipnju 2000., bile su kao na izoliranim "otočićima", tj. nije bilo nikakva dodira vanjske arhitekture i bedema. Vjerojatno se jedna vila (treća) nalazila u blizini bedema (ona je neotkopana) u Popovim barama. Nivo "otočića" vile u Erešovim barama je iznad temeljne točke bedema u Popovim barama.

Ulomci slikane žbuke, koji su nađeni na prostoru starokršćanske bazilike Bare tijekom arheoloških iskopavanja, premda vrlo mali i bez mogućnosti za cjelovitije rekonstrukcije, ipak pokazuju visok stupanj homogenosti svojega likovnoga izraza, te se mogu datirati u 3. st. Žbuka je oslikana tzv. linearnim

³⁷ J. MARDEŠIĆ, T. ŠALOV, loc. cit.

³⁸ Z. BULJEVIĆ, *Njive*, op. cit., 203-246; E. MARIN, *Narona vom 6. bis zum 9. Jahrhundert*, op. cit., 247-251.

stilom.³⁹ Svi ti ulomci nađeni su u šutu oko 50-75 cm ispod poda crkve, te očito pripadaju zidovima prethodne građevine koji su porušeni i ostaci poravnani prigodom gradnje crkve. Vrlo vjerojatno je zgrada bila već ruševna kada je bila započeta gradnja crkve.

Dataciju potvrđuje i mramorni korintski kapitel u sekundarnoj uporabi, uzidan u crkvu, a koji se može, također, datirati u 3. st. Kako je uzidan u sjevernome zidu crkve, u blizini vrata, nismo mu u mogućnosti iskazati točne dimenzije. **34**

Stoga je potpuno izvjesno da je vila u svojoj glavnoj fazi iz 3. st. Pitanje je, dokle je bila u uporabi, odnosno kada je porušena i kada je sagrađena crkva.

Sonda u Šiljegovim barama dala je nedvojben rezultat o postojanju ranocarske vile, doduše, neizvjesno je li zasebne ili u sklopu s onom na lokaciji Erešove bare. Podnica nije konstatirana jer dolazi voda.⁴⁰ Od interijera, osim fino ožbukane prostorije s višebojnim freskama,⁴¹ odatle je i mramorna zdjela.⁴² Arhitektura na lokaciji Šiljegove bare, prema osobinama slikane žbuke, možda bi se mogla opisati u odnosu na onu na Erešovim barama, kao dvije različite vile, a možda se radi i o istome sklopu, ali različitim majstorima. Međutim, uzmemo li u obzir različit smjer zidova, kao i, ipak, prilično veliku udaljenost, razložno je zaključiti kako se radi o dvije vile. **32**

Od nalaza na lokaciji, koju su prije arheologa započeli prekopavati mještani, kao jedino relevantni, navodimo nalaz vaze, koja je ostala u privatnome posjedu, te je nismo uspjeli nabaviti za Muzej.⁴³

Visina vaze: 18 cm, najveći promjer: 18 cm, promjer na dnu: 12 cm, dubina recipijenta: 6 cm, dno ravno; oblikovana poput kite cvijeća. **33**

Vaza je, prema očevicima, bila nađena sa zapadne strane zida koji se proteže u smjeru S-J, nad temeljnim, nešto širim zidom, od dvaju koje smo pronašli u smjeru S-J i I-Z, koji su bili debeli 50 cm. Taj temeljni zid je oslonjen pod pravim kutom na zid S-J u dijelu gdje su bila vrata, koja su u drugoj fazi, očito suvremenoj spomenutu temeljnome zidu, bila zazidana. S druge strane zazidanih vrata, u kutu prostorije koji smo sondažno istražili, konstatirali smo fresko ožbukane zidove, u donjemu dijelu, još *in situ*, bjeličastu finu žbuku, a od gornjega dijela zatekli smo ulomke višebojne fresko slikane žbuke. Uokolo smo pronašli razne ulomke keramike, stakla, te novčiće. Oni nemaju vrijednost

³⁹ G. LEPORE, u ovom istom svesku VAHD 94, odnosno *Narona* III.

⁴⁰ E. MARIN, *Ave Narona*, 111.

⁴¹ Usp. G. LEPORE, op. cit., cjelina "nucleo" 9.

⁴² E. MARIN, *Ave Narona*, 82.

⁴³ Vazu je zadržao kod sebe Augustin Kešina i nije ju, čak ni uz novčanu nagradu, koja bi mu pripadala prema zakonu, htio ustupiti Arheološkoj zbirici Narone u Vidu.

zatvorenoga nalaza, pa mogu pružiti samo jednu opću sliku toga područja grada, i ono je, kako smo rekli, u općim crtama, sukladno onome što smo konstatirali na Erešovim barama. Nismo bili u mogućnosti kopati do podnice jer se pojavljivala voda.

Sklop vile ima, dakle, prema arheološkom iskopavanju, tri faze: 1. faza (2. st.) - zidovi na najvećoj dubini: u prostoriji B smjera istok-zapad i prostoriji A sjever-jug koji su se spajali. Ovoj fazi odgovara prva podnica, najbolje uhvaćena u narteksu - kota 77, 2. faza (3. st.) - nova vila koja negira postojeće zidove. Ovoj fazi pripada glavni uzdužni zid smjera istok-zapad koji prolazi cijelom dužinom južnoga dijela bazilike. Taj zid ima nekoliko vrata (ukupno 5) i na njega su se nizale prostorije: zid 1 i zid ispred apside smjera sjever-jug pripadaju ovoj fazi vile kao i druga podnica - kota 100. 3. faza (kraj 4. - početak 5. st.) - kada se ulazni otvori zbog nove, više, podnice podižu za dvadesetak centimetara. Ovoj fazi bi pripadala treća podnica vile - kota 130. Početak ove faze datiran je, između ostalog, i po pronalasku ulomaka menze s novčićem.⁴⁴ **III-V**

Zidovi vile su debljine 42 cm (sjever-jug) i 52 cm (istok-zapad, glavni zid s vratima). Ostali zidovi su u okviru navedenih vrijednosti.

Nedvojbena smo ustanovili bazu stupa *in situ* s južne strane zida crkve, koja je 3 m udaljena od otkrivenoga južnoga zida vile, pa je opravdano zaključiti da je posrijedi baza stupa u trijemu koji tvori okvir za peristilsko dvorište. Dimenzije baze su: plinta 50 cm, promjer ležišta stupa 35 cm. Pronašli smo i kompletan stup visine 220 cm, kojemu je promjer pri vrhu 27 cm, a na dnu 34 cm, pa u usporedbi s bazom *in situ* možemo zaključiti da je najvjerojatnije njoj i pripadao.

Jednostavne vile tipa u Barama s nizom pravokutnih prostorija i sa, doduše, samo jednom bazom *in situ* i s odgovarajućim stupom koji, dakle, mogu dati za pravo pretpostavci o peristilu, odnosno o trijemu pred prizemnim prostorijama, nisu nepoznate u Dalmaciji, premda su slabo istražene i slabo publicirane. Osobito je u tom smislu bogat naronitanski teritorij i dolina Neretve, i to već u ranome 1. st., što je ispravno istaknuo već J.J. Wilkes.⁴⁵ Vila u Dračevici, u dolini Trebižata, u okolici Ljubuškoga, imala je niz prostorija s tri strane otvorenoga dvorišta. Sagrađena je u 1. st., a srušena, vjerojatno, u zadnjim desetljećima 4. st.⁴⁶ Takav je sličan slučaj bio i s nizom drugih vila u tom području južne Hercegovine koja, zapravo, pripada Sredozemlju. I Stolac je dao nekoliko vila koje bi se mogle datirati u razdoblju od 1. do 4. st.⁴⁷

⁴⁴ Cf. infra.

⁴⁵ *Dalmatia*, London, 1969, 396. Cf. J. PERCIVAL, *The Roman Villa*, London, 1988, 88.

⁴⁶ WILKES, *Dalmatia*, 398, fig. 22.

⁴⁷ *Ibid.*, 399.

Nenad Cambi je pregledao ostatke nekoliko vila u delti Neretve, konkretno na svojevrsnu otoku kod ušća Neretve, te je ustanovio da je arhitektura bila podignuta na palafitima, građena kamenom i žbukom.⁴⁸

Tako, zapravo, te brojne vile donjega toka Neretve, premda arheološko-arhitektonski slabo poznate, imaju izgleda zajednički nazivnik i u tipologiji (jednostavnost tlocrta) i u kronologiji (1.-4. st.). U tome je sad egzemplarna vila u Barama jer je prva, premda samo u jednome svom dijelu, onome nad kojim je kasnije podignuta bazilika, sustavno istražena i, evo, sada i publicirana. Čini nam se da se ona, zajedno sa drugim više ili manje poznatim vilama naronitanskoga teritorija može, naravno, zbog oskudnosti njezina tlocrta, sasvim preliminarno, a zbog, ipak, teritorijalne udaljenosti od morske obale, uvjetno uključiti u onu skupinu vila koju je upravo Xavier Lafon obradio pod pojmom *villa maritima*.⁴⁹

Mate Suić je prije više od četvrt stoljeća mogao konstatirati daleko slabiji stupanj istraženosti vila u Dalmaciji u odnosu na one u Istri. Vjerojatno su te u Istri bile luksuznije, pa su se više i sačuvala. Suić je, također, ispravno upozorio na okolnost da su mnoge vile rustične (*rustica*) samo po tome što su izvan gradskoga areala. I naša vila u Barama je izvan perimetra gradskoga bedema, doduše u njegovoj neposrednoj blizini. Tako je ona, zapravo, jedna ladanjska vila, koja je vjerojatno imala neke gospodarske aspekte. Na taj način bi ona, ipak, pripadala Suićevoj drugoj skupini, kakve su, doduše elitnije i veće, vile u Verigama na Brijunima ili kasnoantička vila u obližnjemu Mogorjelu.⁵⁰

Da se poslužimo Suićevim riječima koje, čini nam se, možemo ovdje primijeniti, vila u Barama se nije morala uklopiti u oblikovanu gradsku regiju kakva je bila ona u naronitanskome Donjem gradu, istočno od bedema koje smo istražili u Popovim barama; graditelj je imao slobodu izbora lokacije, doduše, morao je voditi računa i o činjenici da nedaleko od njegova posjeda prolazi cesta i uz nju postavljeno groblje. Međutim, arhitektonske osobine koje vežu ovu rustičnu kuću s gradskom kućom, uključujući njezine žbukane i slikane zidove, čine da, praktički, među njima nije bilo razlike. Ono što je posebno veže s gradskom kućom jest unutrašnji slobodan prostor, koji se oblikuje kao središnje dvorište, odnosno, peristil, koji joj nadoknađuje i peristil i atrij što ga u načelu ima kuća u gradu.⁵¹

⁴⁸ N. CAMBI, *Narona u odnosu prema bosansko-hercegovačkom zaleđu u ranijoj antici*, u E. MARIN et alii, *Narona*, 108 sq.

⁴⁹ X. LAFON, *Villa maritima - Recherches sur les villas littorales de l'Italie romaine*, Rome, 2001, usp. osobito p. 229, 264, 274, 329 sqq.

⁵⁰ M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976, 216 sqq.

⁵¹ Cf. SUIĆ, *ibid.*, 217.

Stoga je sigurno najbolji izraz za takav tip vile *villa suburbana*; suburbana vila, vila u predgrađu, predstavlja izraz reakcije na pritisak povećana broja stanovnika i izraz želje za gospodarskom sigurnošću.⁵² Termin *suburbanus* je potvrđen od sedamdesetih godina 1. st. kod Katula (*Carmen*, 44, 4), u smislu *suburbium* Rima, potom, pak, u smislu suburbija bilo kojega grada kod Petronija (*Satyricon*, 49 i 53).⁵³

Brojne vile uz istočnojadransku obalu zaslužuju sustavniju sintetsku studiju od vrsnih, ali, ipak, prigodnih ili pojedinačnih studija,⁵⁴ koja bi mogla značajno obogatiti naša saznanja o rimskoj arhitekturi, kao i o društvenoj povijesti i gospodarstvu.⁵⁵

Jasno je da ovo, samo djelomično istraživanje jedne naronitanske vile, ne može dati potpun odgovor na pitanje o njezinu tlocrtu, opsegu i organizaciji, ali naznake koje smo već naveli, govore o nizu prostorija iz kojih se izlazi u trijem na južnoj strani, dakle u prostor peristila, pa se tako, naravno, uklapaju i u širi kontekst rimske ladanjske arhitekture.⁵⁶

MENSA

Dva ulomka mramorne menze iskopana su 1993., a druga dva 1996. Druga dva ulomka međusobno se spajaju, tako da, zapravo, možemo razmatrati tri nepovezana ulomka. Svi su od istoga prokoneškoga mramora s karakterističnim paralelnim plavičastim venama. Naime, upravo od toga mramora, s Prokoneza, takvi su se stolovi ponajviše i izrađivali i izvozili diljem Sredozemlja.⁵⁷ S obzirom na položaj nalaza tih ulomaka, za raspraviti je kojoj arhitektonskoj strukturi menza pripada, naravno, isto pitanje implicira i odgovor na drugo pitanje: iz kojega je razdoblja ta menza?

⁵² A. G. McKAY, *Römische Häuser, Villen und Paläste*, Luzern, 1984, 100 sqq, fig. 93 i 94: najpoznatija villa suburbana u Pompejima je Vila Misterija. Cf. X. LAFON, op. cit., 80 sq.

⁵³ Cf. X. LAFON, op. cit., 78.

⁵⁴ Cf. M. ZANINOVIĆ, *Villae rusticae u pejzažu otoka i obale antičke Dalmacije, Histria Antiqua*, 1/1995, 86-96; V. BEGOVIĆ DVORŽAK, *Utvrdjivanje cjelovitog areala ranocarorskog rezidencijalnog kompleksa u uvali Verige na Brijunima, Arheološka istraživanja u Istri* (1994), Zagreb, 1997, 85-96; M. BALDINI, R. MATIJAŠIĆ, F. TASSAUX, *Iskopavanje vile na Loronu - Izvješće 1994*, ibid., 193-212.

⁵⁵ To je pokazala upravo tiskana knjiga *Loron (Croatie)*, Bordeaux, 2001, u uredništvu F. Tassauxa, R. Matijašića i V. Kovačića. Usp. i R. MATIJAŠIĆ, *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula, 1998.

⁵⁶ Usp. takve vile npr. u Hispaniji: M. CRUZ FERNANDEZ CASTRO, *Villas romanas en España*, Madrid, 1982, 174 sqq.

⁵⁷ G. KOCH, *Früchristliche Kunst - Eine Einführung*, Stuttgart-Berlin-Köln, 1995, 50.

Naime, po vrsti mramora, položaju njegovih vena, načinu obrade poledine, načinu izrade profila i načinu izrade ukrasa na vidljivoj površini stola, kao i po debljini ploče, pa čak i po smanjenosti debljine, koju zapažamo na nepovezanim ulomcima, zaključujemo kako oni pripadaju istome stolu.

Čuva se u Arheološkoj zbirci Narone u Vidu, inv. n° 1945 a,b,c.

Dimenzije ulomaka: a: 41 x 41 cm, deblj. max. 4,0-3,5, min. 1,7; b: 34 x 22,5 cm, deblj. max. 3,1-3,5, min. 2,2; c: 34 x 28 cm, deblj. 2,5-1,9.

Rekonstrukciju, ponajviše zbog rubnoga ulomka s profilacijom, koja se svija u obliku ušice, predložili smo kao sigmoidalnu, bez obzira što bi, očito središnji, ulomak s profilacijom koja se savija u obliku slova omega, dopuštao i restituciju u pravokutnu obliku. Premda izravne analogije nismo našli, predloženu rekonstrukciju držimo izvjesnom, te s obzirom na način izradbe profilacije, smjestili bismo kronološki ovu menzu u sam početak serije prokoneških stolova, koja kreće od 4. st. i završava 6. st.⁵⁸ Način kako je izveden sam rub profilirana dijela uz omegu na središnjem ulomku, sugerira da mu je namjena za izlivanje neke tekućine, pa u tom smislu podsjeća na jedan lokalni tip menze, tzv. panonski, koji ima odjeka i u Dalmaciji, u metropoli Saloni.⁵⁹ Međutim, panonska menza doista djeluje kao lokalni rad, dok je menza iz Bara očito import. Njezina profilacija, premda u kasnoantičkome stilu, ipak je u skladu s klesanjem baze menze, što je element u prilog kvalifikaciji o uvezenu proizvodu. Stoga smo je i datirali u 4. st., pače, samim početkom toga stoljeća ili čak krajem prethodnoga stoljeća. Panonski tip menze datiran je od kraja 4. do 6. st.⁶⁰ Čini se da bi tip menze poput ove iz Bara, mogao biti preteča tom panonskom tipu. **35, 36**

Sigmoidalne menze su bile često u profanu okružju, u triklinijima, i rijetko su imale zajamčenu liturgijsku funkciju.⁶¹ Naravno, rijetko su imale i zajamčenu profanu funkciju, u tom smislu se ističu primjerci na Delu, u Istriji, u Apameji, u Argu.⁶² Jedna menza toga tipa u Akvileji vjerojatno je bila u profanoj funkciji.⁶³ Jedna u Stobima, u privatnoj kući, vjerojatno u 6. st., druga u Korintu, čak krajem 6. st. u privatnoj kući, treća u Efezu, također u privatnoj kući, vjerojatno u 6. st.⁶⁴ Jedna je menza sigmoidalna tipa nedavno nađena i u Dioklecijanovoj

⁵⁸ E. CHALKIA, *Le mense paleocristiane*, Città del Vaticano, 1991, 112, 98, n. 196, 21, 14, 3.

⁵⁹ Cf. *Salona I: Recherches archéologiques franco-croates à Salone* (dir. par N. Duval et E. Marin); *Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone* (éd. N. Duval, E. Marin, C. Metzger), Rome-Split, 1994, pl. XXIV: VII.b.1, p. 131.

⁶⁰ E. THOMAS, *Pannonische Reliquienaltäre*, *Arheološki vestnik* 29, 1978, 573-588.

⁶¹ E. CHALKIA, op. cit., 21, 22, 112, n. 9.

⁶² J.-P. SODINI, K. KOLOKOTSAS, *Aliki, II: La basilique double*, Athènes-Paris, 1984, 203.

⁶³ O. NUSSBAUM, *Zum Problem der runden und sigmaförmigen Altarplatten*, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 4, 1961, 42 sq, n° 46, 32, fig. 2 f, cf. i p. 26.

⁶⁴ *Ibid.*, 41, n° 31, 33, 34, p. 32, fig. 2 e.

palači u Splitu; pretpostavlja se da je pripadala trikliniju Palače.⁶⁵ Takav je tip nađen i u Siriji; bez obzira što se upotrebljavao i u kući i u liturgiji, taj tip se sačuvao do dandanas u liturgijskoj uporabi kao oltarna menza u Sergijevoj crkvi u Maluli.⁶⁶

Oltar kao stol - *mensa* - najčešći je tip oltara u starokršćanskim crkvama. Najčešće je stol pravokutna mramorna ploča koja je osovljena na četiri stupića koji, pak, imaju odgovarajuće utore u podu crkve, odnosno u ploči koja je ugrađena u pod. Ukoliko je stol polukružna oblika, ili kako neki kažu u obliku konjske potkove, tzv. sigmoidalna menza, koja je vrlo česta na Istoku, potaknuta analogijom na stol Posljednje večere, on može imati više od četiri stupića za potpornje.⁶⁷

Imajući u vidu ploču za nasađivanje četiri stupića koji drže oltarni stol, a koja je uzidana u Erešovoj kuli, i za koju - s obzirom na isti posjed u Barama i na zemljištu gdje se gradi kula - pretpostavljamo da je upravo s lokaliteta Erešove bare, te da je možemo pripisati bazilici u Barama, mogli bismo zaključiti kako je u Barama najvjerojatnije oltarni stol bio pravokutan.⁶⁸ Takvi su utori zabilježeni na mnogim lokacijama. Nalazimo ih u maloj crkvi, sjeverno od Narone, u Borasima, koja uostalom ima i iznutra kružnu, a izvana poligonalnu apsidu, pa je očito iz 6. st.⁶⁹ Praktički, iste nalazimo u Gatima, i njima odgovara nedavno pronađeni ulomak pravokutne mramorne menze,⁷⁰ ali i izvan provincije Dalmacije, npr. u Poreču.

Mramorni stolovi iz Prokoneza kod Carigrada, ali i njihove imitacije, pa mnogobrojne i u lokalnom vapnencu, kako je to bilo u Saloni, rabili su se ne samo u crkvama, već i u kućama i na grobljima. Dakle, oni mogu imati sakralnu, funeralnu i profanu ulogu, pa o njoj možemo odlučiti tek na osnovi konteksta nalaza ili, pak, na osnovi nekoga konkretna znaka ili natpisa na stolu. Dugotrajna i pasionirana diskusija u svezi s nazivom *piscina* i možebitnim vezivanjem toga pojma s tipom okruglih stolova, okončana je tek nedavno, i to ne u prilog vezivanju.⁷¹

⁶⁵ J. MARASOVIĆ, u *Obnova povijesne jezgre 2*, Split, 1997, 42; tip menza "clôturées" je izrazito zastupljen u Egiptu, usp. E. CHALKIA, op. cit., 178 sqq.

⁶⁶ *Syrien – Von den Aposteln zu den Kalifen*, ed. E. M. Ruprechtsberger, Linz, 1993, 223, fig. 15.

⁶⁷ P. TESTINI, *Archeologia cristiana*, 2nda ed., Bari, 1980, 578 sq.

⁶⁸ Cf. P. CHEVALIER, *Salona II*, 2, 135-137.

⁶⁹ Cf. N. CAMBI, *Arhitektura Narone*, u E. MARIN et alii, *Narona*, 163 sq, sl. 11; P. CHEVALIER, *Salona II*, 1, 409-411.

⁷⁰ J. JELIČIĆ RADONIĆ, *Ranokršćanski oltar u Gatima*, *PPUD* 31, 1991, 5-19; ead. et alii, *Gata - Crkva Justinijanova doba*, Split, 1994, 108 sq, n° 112, 119, fig. p. 137 sq.

⁷¹ E. MARIN, *Le sens de piscina = tombe et les mensae funéraires circulaires et rectangulaires ou les rapports entre païens et chrétiens à Salone (à propos de la nouvelle piscina de l'Hortus Metrodori)*, *Salona I*, Rome-Split, 1994, p. 315-321.

Kako nismo otkrili ništa što bi nas upućivalo na funeralnu ulogu crkve u Barama, isključili bismo i takvu možebitnu ulogu menze. Ostaje, dakle, sakralna ili profana uloga.

Što se tipologije i kronologije tiče, kako smo obrazložili, prije bismo se opredijelili za profanu funkciju ove menze. A glede mjesta nalaza, dolazimo, kako smo spomenuli, do ključnoga dokaza. Naime, otkriće ulomaka menze, otprilike u sredini lađe, duboko ispod podnice crkve, u sloju koji nedvojbeno pripada vili, i s novčićem Valentinijana II iz kraja 4. st. (katalog novca n° 21⁷²), izričito govori o njezinoj profanoj funkciji.

Takav stol, osim u trikliniju, mogao je osobito prikladno biti postavljen i u atriju, ili u peristilu. Stolovi su mogli biti u peristilu, kamene ploče naslonjene na zidanu bazu, najvjerojatnije povezane žbukom.⁷³ Međutim, i kameni stolovi, ploče na kamenim nogama, mogli su biti postavljeni u vrtu peristila,⁷⁴ kao i u atriju, do impluvija.⁷⁵ Okrugli mramorni stol mogao je biti položen izravno na tri mramorne noge u obliku lava,⁷⁶ a takvo je rješenje moguće i za sigmoidalnu menzu.⁷⁷

Naravno, većina je rimskih vila, i prije nego je porušena, izgubila svoj interijer, pa tako i stolove, koji su se uvijek mogli upotrijebiti u novoj građevini. A vile iz kasne antike, koje su sačuvale stolove ili njihove ostatke, odnosno položaje tih stolova, utore za noge u podu i slično, upravo zbog potpune sličnosti kako samih stolova, profanih i sakralnih, tako i prostora s apsidom, koji se može protumačiti opet i profano, kao triklinij, i sakralno, kao crkva, često su objekt prijepora među arheolozima u njihovim tumačenjima, te se često odveć

⁷² M. BONAČIĆ MANDINIĆ, op. cit.

⁷³ Takav je primjer u Kući pozlaćenih Amorina u Pompejima, cf. A. G. McKAY, op. cit., fig. 33.

⁷⁴ Primjer u Pompejima, Kuća Vetii: cf. J. PERCIVAL, *Houses in the country*, in *Roman domestic buildings*, ed. I. M. Barton, Exeter, 1996, pl. 11; A. MAU, *Pompeji in Leben und Kunst*, Leipzig, 1908, 389.

⁷⁵ Primjer u Herkulanumu, Kuća drvenih pregrada: J. PERCIVAL, op. cit., pl. 9; A. MAU, op. cit., 260, 389, tab. VII.

⁷⁶ Primjer iz Herkulanuma: cf. V. SPINAZZOLA, *Le arti decorative in Pompei e nel Museo nazionale di Napoli*, Milano, 1928, pl. 38; Daremberg - Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris, 1904, s. v. mensa, p. 1724, fig. 4911.

⁷⁷ Usp. G. M. A. RICHTER, *The furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London, 1966, 113. Primjer takve menze - oltara, položene na tri kamene noge iz Vienne: J. BRAUN, *Der christliche Altar*, München, 1924, tab. 14. Cf. C. METZGER u *Naissance des arts chrétiens - Atlas des monuments paléochrétiens de la France*, dir. N. Duval, Paris, 1991, 262 sq, pretpostavlja da bi monolitna sigmoidalna menza iz Vienne bila srednjovjekovna, iz 11. st.

brzo ti apsidalni prostori interpretiraju sakralno.⁷⁸ Naravno, to ovisi malo i o trenutku, duhu vremena, nekom trendu, jer i to utječe na znanost. Tako je nakon jednoga ponekad apologetskoga stava u prošlosti starokršćanske arheologije došlo do laiciziranja ne samo metoda struke nego ponekad i samih objekata na terenu, tj. spomenika. Ovo ističemo da bi se shvatilo kako su ponekad vrlo suptilne, a ponekad banalne nijanse u znanstvenoj metodologiji.

STAROKRŠĆANSKA CRKVA

Ostaci građevine koja je nedvojbeno podignuta nad ruševinama prethodne građevine jasno su se oblikovali u crkvenu arhitekturu.⁷⁹ Maksimalna duljina crkve je 24,50 m, a širina 7,30 m. Zidovi su debljine 65 cm, oni su podignuti nad temeljnim zidom koji se proteže unutar crkve 21 cm, a neznatno i izvan crkve, tako da je ukupna debljina temeljnog zida 90 cm. Zidovi su sačuvani u visini od 30-50 cm. Debljina zida zatege u apsidi, koja je na istoj koti kao i već spomenuti temeljni zidovi, je 90 cm. Ulaz iz nartekse u lađu bio je po sredini, širok 2,30 m. Vjerojatno je u njegovoj osi bio i iste širine ulaz u crkvu, odnosno u sam narteks, međutim od njega nije ostalo nikakvog traga. Polukupola je pokrivala apsidu, a lađu i narteks krov na dvije vode. U nivou svetišta dvojna vrata su se otvarala prema sjevernoj i južnoj strani, širine oko 1 m, koja su vodila, najvjerojatnije, u pomoćnu prostoriju - aneks crkve sa sjeverne i s južne strane. Polukružna klupa u apsidi, koje se trag sačuvao u južnom dijelu, bila je široka oko 40 cm, a katedra koja je bila po sredini, odnosno njezino postolje,

⁷⁸ Na to je s pravom upozoravao N. DUVAL, *Les maisons d'Apamée et l'architecture "palatiale" de l'Antiquité tardive, IIIe Colloque d'Apamée de Syrie* (1980), Bruxelles, 1984, 447-470.

⁷⁹ Moje predavanje na Seminarima iz starokršćanske arheologije u Rimu (Piazza Navona) 1998., pobudilo je veliku pozornost, poglavito u svezi s ocjenom karaktera crkve u Barama. Radi li se o cemeterijalnoj crkvi, pitanje je potaknuo prof. Hugo Brandenburg. Odgovorio sam da u tom smislu nisu nađene potvrde, premda sam naglasio kako je iskopana samo površina crkve i njezino neposredno susjedstvo, par metara od zida crkve, kao i to da na okolnim poljima ima sporadičnih nalaza grobnih elemenata. 29. svibnja 1996. u bazilici su nađena dva ulomka, koji se spajaju, izvrsne mramorne starokršćanske menze. Je li od iste menze, kao i ulomak koji smo ranije pronašli? To je veliki nalaz koji definitivno potvrđuje da je tu bila starokršćanska bazilika. Ta je konstatacija u dnevniku *Ave Narona*, 103, uzimajući u obzir naprijed rečeno, bila očito preuranjena. Da nije stratigrafskoga proučavanja, vjerojatno bi vrijedila i danas. Ovako, moramo se potruditi vidjeti koji su drugi argumenti u prilog starokršćanskoj dataciji, osim onoga standardnoga refleksnoga. Ukratko, imamo li elemente za precizniju dataciju objekta koji je sagrađen iznad ruševine vile?

od kojega se sačuvao jedva 1 cm visine bila je, vjerojatno duboka 50 cm, a široka 80 cm. Svetište je bilo ograđeno uobičajenom pergolom, koju možemo rekonstruirati, zahvaljujući uobičajenim standardima, ali i okolnosti da je podnica u sjevernom dijelu crkvene lađe, uz sama vrata prekinuta po ravnoj crti, kako je najvjerojatnije bila postavljena oltarna pregrada; ona je od apside bila izbačena u lađu 3,30 m, a bila je široka 4,60 m. Unutrašnjost lađe je široka 6,25 m ispred apside, odnosno 6 m u dnu lađe; dužina joj je 15,20 m.

VI

Samo dva zida sa sjeverne strane pripadaju gradnji crkve. Ta dva zida se pod pravim kutom vežu na sjeverni zid crkve. Budući da nismo mogli konstatirati da se oni nastavljaju, mogli bismo ih shvatiti kao kontrafore. Međutim, ne bismo mogli isključiti mogućnost da ih shvatimo kao prekinute zidove koji su sa sjeverne strane crkve zatvarali jednu pomoćnu prostoriju, pogotovo što postoje vrata na tom mjestu. (Vrata su morala imati nešto viši prag, vjerojatno neki blok u sekundarnoj uporabi, da bi dostigla razinu podnice crkve.)

Slično rješenje nije potpuno za isključiti ni s južne strane; to bi bilo u tradiciji naronitanskoga graditeljstva, međutim, nema dokaza u tom smislu. Štoviše, na južnome zidu, ako bi se gledalo simetrijski prema sjevernoj strani, onda se može konstatirati jedan istak zida do apside, ali nema apsolutno nikakve indicije da bi drugi zid mogao proizlaziti iz južnoga zida crkve s druge strane vrata koja su na tom mjestu. Međutim, pri kopanju u dubinu, naišlo se na zid koji nema smjer zidova vile, već je pod pravim kutom naslonjen na južni zid crkve. Po svoj prilici, on pripada crkvi, vjerojatno je bio i slabije sažidan, i u gornjemu dijelu ne baš dobro vezan s južnim zidom crkve, pa na ovome posljednjemu nema jasnih tragova da bi odatle proizlazio zid. Detaljnija analiza nas, ipak, vodi zaključku da su zid zatege crkve sa svojom likadinom, već spomenuti zid koji se u istom smjeru pruža izvan južnoga zida crkve prema jugu i njemu paralelan, nešto zapadniji, nisko sačuvan, također već spomenuti zid, svi istovremeni, te da bi, dakle, pripadali crkvi. Imajući u vidu vrata sačuvana između ta dva zida u južnome zidu, zaključujemo kako bismo na tom mjestu mogli restituirati bočnu pomoćnu crkvenu prostoriju. Uz ovakav zaključak, ranije spomenuta mogućnost za restituciju analogne prostorije sa sjeverne strane dobiva na snazi. Stoga predložimo rekonstrukciju tlocrta crkve u Barama, uostalom, kako je poznato, u tradiciji naronitanskoga crkvenoga graditeljstva, koje se afirmiralo, vjerojatno već početkom 5. st. na Sv. Vidu, u postteodozijevskom vremenu, s dvije pomoćne bočne prostorije, dva aneksa suvremena glavnoj građevini crkvene lađe, vjerojatno kvadratna tlocrta. 45

Na vanjskoj strani zida narteksa, u razini odvodnoga kanala (odnosno 30 cm ispod njega, pa je očito od te crte naniže zid bio pod zemljom), sačuvana je žbuka s urezanim crtama. To smo bili konstatirali i na Sv. Vidu,⁸⁰ a poznato je i drugdje,⁸¹ pa premda je to jedan način rada koji, praktički, postoji i danas, te kasnoantičke analogije dodatno nas uvjeravaju kako je riječ o starokršćanskoj građevini. **16**

U narteks se ulazilo, najvjerojatnije, s pročelja, premda od ulaza nije ostalo traga, pretpostavljamo da je bio u osi crkve. U odnosu na Sv. Vid, radi se o bitno kasnijoj crkvi na Barama i s konceptom bez većeg broja aneksa. Samo je po jedan, izgleda, bio sa svake strane svetišta. Kronološki bi crkva u Barama, dakle, pripadala posljednjoj građevnoj fazi Narone, negdje u kraj 6. st.

Izgleda da je jedini dosad poznat slučaj odvodnje iz neke starokršćanske građevine uočen u crkvi San Clemente u Rimu, u prostoru pretpostavljenoga secretariuma iz 6. st.⁸²

Pitanje izgradnje ovoga odvodnoga sustava u crkvi nad porušenom vilom, nameće pitanja na koja nije lako dati odgovor, a slijedom teorije o katastrofi Narone u drugoj polovini 4. st. Neki istraživači su smatrali da je tada došlo do strašne poplave i u tome su vidjeli pad Narone⁸³ ili pak uništenje nekog njezina dijela,⁸⁴ dok su drugi s pravom upozoravali kako nalazi govore da nije bilo pada Narone u to doba,⁸⁵ ili su, pak, bili rezervirani prema tumačenjima o prirodnim uzrocima uništenja nekih objekata.⁸⁶

U svjetlu otkrića na Barama, moramo se ponovno zapitati o prirodi rušenja i napuštanja vile. Činjenica je da je ona mogla biti napuštena i potom porušena, kao mnoge vile u tom razdoblju, budući da nije bila transformirana u neko kršćansko sjedište. Dakle, nije trebala prirodna katastrofa. S druge strane, također, činjenica je da je novi objekt, koji je sagrađen na dijelu porušene vile,

⁸⁰ E. MARIN i suradnici, op. cit., 15.

⁸¹ Npr. valoviti dvostruki urezi, Alik: J.-P. SODINI, K. KOLOKOTSAS, op. cit., pl. 19, c: basilique sud, mur est, paroi interne, incisions faites à la truelle sur l'enduit frais.

⁸² F. GUIDOBALDI, *San Clemente*, Roma, 1992, 256: un pavimento a lastre marmoree irregolari inclinato per favorire il deflusso delle acque verso uno scarico che si trova nell'angolo sud-est.; 266: un piano fortemente inclinato che porta ad un canaletto di convogliamento verso uno scarico posto nell'angolo sud-ovest; fig. 254. Međutim, ovo uređenje nije nacrtano na planu, ibid., tab. V. Prema objavljenoj fotografiji radi se o potpuno drukčijem uređenju od ovoga u Naroni.

⁸³ G. ALAČEVIĆ, *Narona ed il seno marittimo Naronitano*, *BD* 22, 1899, 62-67, 97-101.

⁸⁴ F. BUŠKARIOL, u E. MARIN et alii, *Narona*, 134, 136.

⁸⁵ F. BULIĆ, u E. MARIN et alii, *Narona*, 191.

⁸⁶ E. MARIN et alii, *Narona*, 219 sq.

bio sagrađen na vrlo visokoj koti, očito namjerno. Naime, zidovi vile su se mogli još malo sravniti sa zemljom. I ne samo to, već je taj objekt dobio sustav za odvodnju vode. Je li se radilo o sustavu za čišćenje? Ne vjerujemo, jer bi valjda takav sustav bio i negdje drugdje upotrijebljen. Bez obzira što je enigmatičan, ipak se doima kao da bi mogao biti u svrhu obrane od plavljenja. To bi bio pokazatelj da je neka velika poplava u drugoj polovini 4. st., ipak, u znatnoj mjeri naškodila Naroni, te da su oscilacije vode ponukale graditelje na onakvu gradnju.

Pogled sa zapada na crkvu, na presjek gdje je baza *in situ* na dijelu pločnika, koji je (22. ožujka 1993.) oko 5 cm ispod vode. To je, dakle, razina vile, odnosno, *grosso modo* 2. stoljeća. Odatle, od razine vode, oko 80 cm je do nivoa, kako smo nazivali starije podnice bazilike, odnosno kako smo sada precizirali, donjega dijela crkvenoga zida prekrivena likadinom. Ako, dakle, računamo od spomenutoga pločnika, onda je to 85 cm. U ovom pogledu na zid, od razine vode pa gore, dio do betonske likadine doimao se vapnenasto u fugama, dok onaj od te likadine naviše, dobro vidljive, sa sitnim žalom, nije davao taj vapnenast dojam.

Dakle, u Donjem gradu, izvorna rimska razina bi bila neznatno ispod razine vodostaja (naznačenoga dana), dok bi starokršćanska bila oko 80 cm iznad. Ta se situacija može usporediti sa Sv. Vidom, gdje je razina točke vijenca opeke krstionice na onoj koja odgovara starokršćanskoj razini u Barama, dok je razina podnice u apsidi oko 30 cm iznad vode. Nivo podnice crkve u Barama je, kako smo naveli, oko 40 cm iznad betonske likadine.⁸⁷

Koliko god nije tipičan, ovaj izduženi prostor crkve u Barama, samo s jednom lađom i narteksom, nije ni nepoznat u starokršćanskoj arhitekturi. Odnos dužine nepunih 25 m prema širini koja je nepunih 7,5 m (u dijelu prezbiterija) jest, otprilike, odnos 3 x 1, odnosno, nešto više od toga.

Najbližu paralelu predstavlja crkva u Grohotama, koja - ako zanemarimo tri pobočne prostorije, koje su dodane u drugoj fazi – ima, praktički, isti odnos dužine i širine crkve bez lađa s narteksom. Crkva je iz kraja 5. i 6. st.⁸⁸ Na sjevernom Jadranu, dobre su paralele u smislu navedenoga odnosa cemeterijalna crkva Monastero u Akvileji,⁸⁹ gdje je u prvoj fazi prezbiterij

⁸⁷ E. MARIN, *Ave Narona*, 105 sq.

⁸⁸ *Salona II*, 1, 266-269; J.-P. CAILLET, *L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses marges*, Rome, 1993, fig. 322, 323, p. 502, 390-394 datira prvu fazu 5. st., premda su i F. Bulić i F. Oreb bili za kasniju dataciju.

⁸⁹ J.-P. CAILLET, *ibid.*, fig. 119, p. 492, 158-192, datira prvu fazu početkom 5. st. Navodi druge crkve s jednom lađom iz kraja 4. ili početka 5. st. sa, otprilike, istim proporcijama: Sv. Toma u Puli, Sv. Križ u Ravenni i Madona del Mare u Trstu.

bio na istoj razini kao i lađa, te s oltarnom pregradom, dok je kasnije razina poda bila podignuta oko 40 cm u prezbiteriju i u istočnom dijelu quadratuma, te je tako bilo omogućeno povećanje prezbiterija, međutim, možda je i cijela lađa u preostalom dijelu bila podignuta na tu razinu.⁹⁰ Suburbana bazilika u ulici Madonna del Mare u Trstu, također, ima dvije faze poda, niži mozaički pod i viši.⁹¹ U tlocrtu bazilike Sv. Mandaljene u Stonskom polju, blizu Stona na Pelješcu,⁹² premda se radi o crkvi s tri lađe (koje su, međutim, prilagođene za prethodno jednobrodnu crkvu tek u srednjem vijeku),⁹³ u proporcijama prostora prepoznajemo veliku sličnost s crkvom u Barama; međutim, ta je crkva možda tek u drugoj fazi produžena. Crkva u Stonu može se datirati u 6. st.⁹⁴

U Provansi imamo primjera vrlo slična tlocrta, odnosno omjera dužine i širine crkve, koji se datiraju kasnije od navedenih na sjevernom Jadranu. Zanimljivo je da su to primjeri crkava sagrađenih nad rimskom vilom. Srednjovjekovna crkva Saint-Hermentaire u Draguignanu, Var, krije pod sobom ostatke starokršćanske crkve, koja je, pak, sagrađena na lokaciji rimske vile; ta starokršćanska crkva datira se u 6. st.⁹⁵ Slična je situacija i Chapelle du Saint-Esprit u Antibesu, Alpes-Maritimes.⁹⁶

U Saloni imamo, također, vrlo sličnu situaciju na lokaciji bazilike *iuxta portum*: bazilika nad ruševinama vile, odnosno terma, međutim, ta je crkva - koju E. Dyggve datira u 5. st., prije bismo rekli kraj 5. st. - s tri lađe i aneksima.⁹⁷

⁹⁰ Ibid., 161.

⁹¹ Ibid., fig. 188, p. 495, 270-290, crkvu s otprilike istim proporcijama, ali s transeptom, Caillet datira prvu fazu poda krajem 4. i početkom 5. st., dok drugu fazu sredinom 6. st.

⁹² I. FISKOVIĆ, *O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka* (1977), ed. Ž. Rapanić, Split, 1980, 222-224, sl. 15, 16; N. CAMBI, *Nuove scoperte di archeologia cristiana un Dalmazia, Actes du XIe CIAC*, Lyon etc. 1986, Rome, 1989, 2416 sq, fig. 19; P. CHEVALIER, *Salona II*, 1, 447-449.

⁹³ M. JURKOVIĆ u *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, Split, 2000, 336 sq, sl. IV.238; I. FISKOVIĆ, *Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkom kraju, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području* (1984), Zagreb, 1988, 197 sq, sl. 3.

⁹⁴ I. FISKOVIĆ, op. cit., 224; N. CAMBI, *Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici*, u E. MARIN et alii, *Narona*, 165 sq.

⁹⁵ *D'un monde à l'autre, Naissance d'une Chrétienté en Provence IVe-VIe siècle*, dir. J. Guyon, M. Heijmans, Arles, 2001, 188.

⁹⁶ Ibid., 179.

⁹⁷ E. MARIN, u *Salona I*, p. XX-XXI.

Ako se osvrnemo na značajke starokršćanske arhitekture u Barama, u odnosu na dosad poznatu starokršćansku arhitekturu Narone, onda bismo mogli zaključiti sljedeće: u odnosu na Sv. Vid, radi se o bitno kasnijoj crkvi u Barama i s konceptom samo jednog aneksa sa svake bočne strane svetišta. Ona, dakle, ne pripada “naronitanskom” ili “složenom” tipu.⁹⁸ U odnosu na crkve iz trase vodovoda, koje su, zapravo, iskopane samo u dijelu apside, crkva u Barama bi odgovarala, s obzirom na svoju upisanu apsidu, starijoj crkvi u vodovodu, što je u kronološkoj suprotnosti sa stanjem koje imamo u Barama. Dakle, crkvu u Barama ne možemo dovesti u izravnu relaciju s dosad poznatim ostvarenjima u Naroni, pa i to govori o drugom vremenu. Stoga će ona kronološki pripadati posljednjoj građevnoj fazi Narone, negdje u kraj 6. st. Ova crkva, naime, pripada tom kasnom razdoblju, a ne onom cvata justinijanske arhitekture.

Dakle, ako sad isključimo ulomke pronađene menze iz diskursa o starokršćanskoj crkvi, ne ostaje nam nijedan pouzdan starokršćanski nalaz koji bi nam zajamčio izgled njezina starokršćanskoga interijera. Uzimajući u obzir stratigrafiju i opće poznavanje starokršćanske arhitekture, kao i ono antičke Dalmacije, zadržali bismo se na dataciji u 6. st. Odsustvo, pak, svih mogućih nalaza u crkvi, moglo bi biti objašnjeno na dva načina: ili je crkva, kad je srušena, budući da nije zatrpana, bila i temeljito očišćena, ili je, pak, zbog same okolnosti njezina dugotrajnijega postojanja i u srednjovjekovlju, kad je jednoga dana bila srušena, i raznošenje njezina interijera bilo jednostavna operacija u sadašnjosti, a ne izvlačenje ostataka iz prošlosti.

Tijekom arheološkoga iskopavanja pronašli smo 13. ožujka 1993., izvan zidova crkve, u dijelu sjeverozapadnog kuta narteksa, samo jedan ulomak koji bi mogao biti ulomak pluteja. **38**

Čuva se u Arheološkoj zbirci Narone u Vidu, inv. n° 1946. Vapnenac. 18 x 15 cm, sačuvana debljina 6,5 cm (stražnji dio je otučen). Dvije ukrštene vrpce koje ulomak nosi (u svome sjecištu ostavljaju cvjetni ornament), moglo bi se protumačiti kao križ, ali to nipošto nije sigurno. Međutim, da interpretacija o križu može biti vjerodostojna, posvjedočit će nam plutej iz Dokleje, koji je sačuvan u cijelosti i kod kojega su dvije ukrštene vrpce nedvojbeno križ kojemu je u sjecištu mali krug.⁹⁹

⁹⁸ E. MARIN, u *Sveti Vid*, op. cit., 29.

⁹⁹ I. NIKOLAJEVIĆ STOJKOVIĆ, *Rapport préliminaire sur la recherche des monuments chrétiens à Doclea*, Actes du Ve CIAC (Aix-en-Provence 1954), Città del Vaticano-Paris, 1957, 570, fig. 3.

Kao što smo već spomenuli, moglo bi se pretpostaviti, s priličnom vjerojatnoćom, da je ploča s četiri utora iz Erešove kule, iz ove crkve. Ona je lako mogla zaostati u podu crkve, te biti preuzeta za Erešovu gradnju. **39**

U srednjoj zgradi, na katu, u istočnome zidu, uzidana je ta baza starokršćanskoga oltara od vapnenca. Smatramo da je i ona, kao i uzidani impost, iz starokršćanske bazilike s Erešovih bara. Ploča je dvostruko profilirana. Dimenzije su ploče 105 x 73 cm. Ima četiri pravokutne uklesane rupe dimenzija 12 x 12 cm. Debljina ploče je vjerojatno oko 15 cm. Vjerojatno je izvorno ploča bila s rimskim natpisom - *titulus*, pa je za sekundarnu uporabu natpisno polje otučeno, te uklesane spomenute rupe. (Ponekad se pri određenu svjetlu učini da se vidi trag nekoga slova.)

Međutim, ovaj tip baze za starokršćanski oltar s četiri noge vrlo je poznat u Dalmaciji, kao što smo već spomenuli,¹⁰⁰ a ima ga i drugdje. (Najvjerojatnije je, osim bazilike u Barama, i bazilika na lokalitetu Sv. Vid, također u Naroni, imala takav oltar.)¹⁰¹

Ista bi pretpostavka mogla biti valjana i za impost, koji je najvjerojatnije iz 6. st., odnosno dva vrlo slična imposta. Naime, na istočnome zidu srednje građevine Erešove kule, po sredini, pri vrhu, uzidan je jedan starokršćanski impost, svojim širim, gornjim dijelom (61x29 cm) prema unutra, a svojim užim, donjim dijelom (24x15 cm) prema vani, tako da mu se vidi ukras: na jednoj strani je, u plitku reljefu, vrlo kvalitetno isklesana palma s plodovima, a na drugoj, isprepletene akantove vitice s cvijetom u sredini svake petlje.¹⁰² **40**

¹⁰⁰ P. CHEVALIER, *Salona* II, 2, 146, fig. 1; vidi rekonstrukciju takva oltara.

¹⁰¹ E. MARIN, M. MAYER, G. PACI, I. RODÀ, *Corpus Inscriptionum Naronitanarum I - Erešova kula - Vid*, Macerata - Split, 1999, 67 sq, 71, fig. 20, 21; crtež i presjek, 72 (*Niz NARONA* 2).

¹⁰² *Ibid.*, 66 sq, fig. 16, 68, fig. 17: crtež koji je napravljen gledajući impost pod pravim kutom u odnosu na njegovu osovinu; F. BUŠKARIOL, op. cit., 136; N. CAMBI, *Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici*, u E. MARIN et alii, *Narona*, 153 sq. N. CAMBI, *Antička Narona - urbanistička topografija i kulturni profil grada, O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka* (1977), ed. Ž. Rapanić, Split, 1980, p. 145 navodi da je drugi impost identičan onome u Erešovoj kuli bio pred kućom župnika, taj podatak Cambijev navodi i I. NIKOLAJEVIĆ, *O poreklu "orijentalnih" uticaja u ranohrišćanskoj umetnosti u Dalmaciji*, *Zbornik Filozofskog fakulteta* XII-1, Beograd, 1974, 135, bilj. 59. Cf. *Corpus Inscriptionum Naronitanarum* I, p. 57 sq. Prema iskazu župnika u Vidu don Jure Marasovića, taj je impost odnesen u Hutovo, gdje je izložen u malom lapidariju kod crkve; to je potvrdio i don Ivica Puljić, svojevremeno župnik u Hutovu.

Izvorište motiva palme s plodovima mogao bi biti Sv. Polieukt u Carigradu, koji je podignut u trećem desetljeću 6. st.,¹⁰³ S. Apollinare in Classe u Ravenni u prvim desetljećima 6. st.,¹⁰⁴ ali shematiziranje toga motiva na impostu u Naroni može biti i znatno kasnije, čak i u 7. st. Već se E. Dyggve bio zainteresirao za impost iz Erešove kule i njegov je crtež iz Arhiva Dyggve već objavljivan.¹⁰⁵

Moguće su i dva imposta od vapnenca bez ukrasa, koja su bila ukopana u zemlju istočno od Erešove kule, također pripadala crkvi u Barama.¹⁰⁶

Prema literaturi,¹⁰⁷ kao i prema fotografiji iz fotoarhiva AMS, koju objavljujemo, jedan doprozornik, koji je bio fotografiran ispred Erešove kule, mogao bi biti s lokacije crkve u Erešovim barama. **41**

U Arheološkoj zbirci Narone u Vidu čuvaju se dva kamena (vapnenac) spomenika, koji su - prema staroj inventarnoj knjizi - bili pronađeni na području Bare, pa bi se moglo pretpostaviti da su pripadali crkvenom namještaju naše novootkrivene crkve. S ovom utemeljenom pretpostavkom možemo rekonstruirati oltarnu pregradu na Barama.

Prvi od dva navedena spomenika je ulomak stupića s kapitelom, inv. n° 83, dimenzija sačuvana vis. 13,5 cm, promjer stupića 14,5 cm, promjer u gornjem dijelu kapitela 21,5 cm, kakve su uobičajene za stupiće s kapitelom oltarnih pregrada.¹⁰⁸ Možemo ga datirati 6. st., štoviše, kasnim.¹⁰⁹ **42**

¹⁰³ I. NIKOLAJEVIĆ, op. cit., 134, sl. 6.

¹⁰⁴ Cf. "Corpus" della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna (dir. G. Bovini), II. G. VALENTI ZUCCHINI, M. BUCCI, *I sarcofagi a figure e a carattere simbolico*, Roma, 1968, 47, n° 31.

¹⁰⁵ I. NIKOLAJEVIĆ, op. cit., sl. 5; D. MATOŠIĆ, *Urbanistički zavod Dalmacije - Split (URBS) 1947-2002. i zbrinjavanje njegova arhiva i dokumentacije, Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 17, 2001, 233.

¹⁰⁶ J. VUČIĆ, *Dva nova ranokršćanska imposta iz Narone, Obavijesti HAD-a XXXIII/2/2001*, 80-82, sl. 1, 2.

¹⁰⁷ F. BUŠKARIOL, op. cit., 136.

¹⁰⁸ P. CHEVALIER, *Salona* II, 2, p. 132.

¹⁰⁹ Usp. mali korintski kapitel: "Corpus" della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna (dir. G. Bovini), III. R. OLIVIERI FARIOLI, *La scultura architettonica*, Roma, 1969, 43 sq, n° 71, 72, fig. 70, 71 (5.-6. st.?). Međutim, ponajviše bi ovaj vrlo oštećeni kapitel odgovarao dvozonalmom kapitelu iz 6. st. u primitivnoj izradbi. Usp. dvozonalne kapitela: R. KAUTZSCH, *Kapitelstudien*, Berlin-Leipzig, 1936, 157, tab. 30, n° 494; N. FIRATLI, *La sculpture byzantine figurée au Musée archéologique d'Istanbul*, Paris, 1990, 113, tab. 65, n° 206. Cf. J.-P. SODINI, C. BARSANTI, A. GUIGLIA GUIDOBALDI, *La sculpture architecturale en marbre au VIe siècle à Constantinople et dans les régions sous influence constantinopolitaine, Acta XIII CIAC*, II (Split-Poreč 1994), Città del Vaticano-Split, 1998, 313, 316 sqq.

Drugi je ulomak pluteja oltarne pregrade, inv. n° 84, dimenzija duž. 45 cm, vis. 37 cm, deblj. 8,5 cm. Ploča ima profilaciju i sa desne strane je hasta križa, koji se nalazio po sredini ploče, tako da možemo rekonstruirati dimenzije ploče kako bi odgovarale standardima. **43**

Dakle, crkvu u Barama možemo zamisliti s prozorima, vjerojatno, barem u dijelu apside, koje su - makar dva - omogućavali doprozornik i jedan ili dva imposta, bogato dekorirana. Svjetlo je padalo na oltar koji je bio položen na četiri noge i najvjerojatnije pravokutan. Između oltara i lađe bila je uobičajena oltarna pregrada, izbačena u prostor lađe, tj. quadratuma.

Pretpostavka je bila, s obzirom na lokaciju bazilike izvan bedema, te s obzirom na sporadične nalaze grobnih spomenika na tom području, da je to bilo područje rimske nekropole, na koju se nastavila starokršćanska, pa se onda predmnijevalo da bi bazilika u Barama bila starokršćanska cemeterijalna bazilika. Konstatirali smo da je podnica crkve slabo sačuvana u prezbiterijalnome dijelu, vrlo dobro u lađi crkve, a odlično u narteksu. **10, 11** Linija podnice može se uzeti, gotovo u cijelosti, kao zatvoreni nalaz, bez obzira na, kako smo spomenuli, mjestimična oštećenja. Naime, podnica nije prekopavana, ona je oštećena. To dokumentira i par sačuvanih grobova. Ispod podnice je bio šut, koji je sadržavao i ruševine, poglavito žbuku vile, naravno sa drugim materijalom, otpacima keramike, stakla i sl. Na toj šutom ispunjenoj ruševini vile gradili su crkvu. Prema tome, neki naknadan materijal nije mogao proći kroz tu ispunu. Dakle, prema našem shvaćanju, sav ili uglavnom sav materijal koji je iskopan ispod ravnine podnice crkve pripada vremenu prije njezine gradnje.

Stratigrafski je najdragocjeniji ulomak oboda i stijenke amfore iz 6. st. iz Tunisa (katalog keramike n° 5¹¹⁰) iz zatvorenoga nalaza, otprilike po sredini crkvene lađe, ispod nivoa podnice. Slično je i s ulomcima oboda zdjele i dijela stijenke fokejske crveno glačane keramike iz druge pol. 5. – prve pol. 6. st. (katalog keramike n° 10-11¹¹¹). Od kapitalna je značenja, također, zatvoreni nalaz ulomka oboda i dijela stijenke zdjele afričke crveno glačane keramike iz ranoga 6. st. (katalog keramike n° 80¹¹²) iz južnoga dijela crkvene lađe. To bi mogao biti, ali nije, iz strogo govoreći zatvorenog nalaza, jer se u dijelu gdje je nađen – lađa pred prezbiterijem – nije sačuvala podnica, premda

¹¹⁰ J. MARDEŠIĆ, T. ŠALOV, op. cit.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

jest ispod njezina nivoa, ulomak oboda amfore s istočnoga Mediterana, koji se datira u kasno 6. – rano 7. st. (katalog keramike n° 74¹¹³). Sve to nam govori da podnica nije bila postavljena prije kasnoga 6. st.

Bitan rezultat ovoga istraživanja, koji će biti relevantan i za druga buduća istraživanja jest glede provenijencije starokršćanskoga stakla. Naime, mnogi od kasnoantičkih ulomaka koji su pronađeni, kao starokršćanski, automatski se obično pripisuju sakralnoj građevini, dakle, crkvi. I mi bismo to ovdje učinili i pomaknuli dataciju crkve prema donjoj granici, kad ne bismo imali jasnu stratigrafiju. Ovako smo, zahvaljujući njoj, prisiljeni crkvu datirati kasnije, a starokršćansko staklo (npr. konične svjetiljke - čaše s horizontalnim žljebovima¹¹⁴) atribuirati kasnoantičkoj vili, odnosno periodu njezina napuštanja ili rušenja, u svakom slučaju, prije gradnje crkve.

POSLEDNJI NARONITANSKI GRADITELJI

U svojim rijetkim izjavama i razmišljanjima o bazilici Bare, spekulirao sam o njezinu mogućem ranosrednjovjekovnome životu.¹¹⁵ Njezin nestandardan oblik vrlo izdužene crkve, a pogotovo, ono što sam već ranije naveo, pretpostavka nakon prve kampanje o dvije superponirane crkve, navodili su vodu na taj mlin. I P. Chevalier je u svom korpusu pomislila da se radi o crkvi iz samoga kraja 6. st., pa je takvom datacijom uspješno pokušala premostiti dvije interpretacije.

Međutim, premda smo jasno pokazali da crkva u Barama nije mogla nastati prije kraja 6. ili početka 7. st., istraživanje nalaza nam ne daje mogućnosti za srednjovjekovnu interpretaciju, nakon 7. st. Naime, s tim stoljećem se zaustavljaju keramički nalazi, a drugi nalazi su uglavnom suvremeni ili raniji. Znači, možemo računati na život te crkve u 7. st., ali nemamo valjanih argumenata u prilog izrazitijega kontinuiteta, kao što smo to imali u slučaju krstionice u Sv. Vidu.¹¹⁶

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Z. BULJEVIĆ, *ibid.*, n° 1-10, *itd. passim.*

¹¹⁵ E. MARIN, *Ave Narona*, 136. Moje predavanje na Seminarima iz starokršćanske arheologije u Rimu (Piazza Navona) 1993., pobudilo je veliko zanimanje, osobito u ovom pitanju kontinuiteta, odnosno interpretacije crkve kao srednjovjekovne. Premda sam u predavanju zastupao tezu o nedvojbenu starokršćanskome podrijetlu bazilike, te eventualnu srednjovjekovnom kontinuitetu, u raspravi nakon predavanja prof. Aldo Nestori naglasio je kako u planu crkve ne prepoznaje nikakve nedvojbeno starokršćanske elemente, te se zapitao, nije li, ipak, posrijedi srednjovjekovna crkva.

¹¹⁶ Cf. E. MARIN et alii, *Narona*, 232; *id.*, *Salona Narona - Razgovori*, Sarajevo - Sinj, 1998, 78.

Ipak, ono što smo prije naveli, ostavlja nam mogućnost održavanja pretpostavke, naglašavamo, bez argumentacije, koju smo imali na početku, u smislu egzistencije te crkve u srednjovjekovlju. Paradoksalno, ako je dulje živjela, imala je veću priliku da u trenutku rušenja ili napuštanja sav njezin sadržaj bude raznesen, tim više što je njezina podnica bila na visokoj koti, te je svaki sadržaj stršio iz poljske ravnine.

Ako usporedimo pretpostavljeni arhitektonski dekor crkve u Barama s ostalim poznatim spomenicima u Naroni, onda će isto tako i taj dekor pripadati istoj, već spomenutoj, posljednjoj građevnoj fazi u Naroni. Ukoliko se osvrnemo na plutej iz Narone s lokaliteta Popričica, na kojem se upravo zbog pronalaska toga pluteja s prikazom dvaju pauza, kantarosom i križem,¹¹⁷ pretpostavlja starokršćanska bazilika, i to, prema novom opažanju, ne neka nova, već jedna od dvije na tzv. trasi vodovoda,¹¹⁸ ojačat će naša datacija 6. st., štoviše i, makar slabija, mogućnost kontinuiteta 7.-9. st. u Naroni, o čemu smo raspravljali u našoj knjizi o Sv. Vidu.¹¹⁹ Iz istih bazilika u trasi vodovoda bio bi i jedan doprozornik s osobitim križem, za koji je zabilježeno da je s Popričice,¹²⁰ kao i impost uzidan u ognjište gostionice Suton, za koji se tvrdilo da je bio pred stanom župnika, te da bi pripadao crkvi u Erešovim barama.¹²¹

Evo pridonosa arheologije povijesti! Uzimajući u obzir predloženu dataciju za crkvu u Barama, i dosljednost naronitanskoga graditeljstva, i u zadnjim danima antike u oslanjanju na njihove izvorne arhitektonske modele, dolazi još više do izražaja. Znači, crkva u Barama, kad je bila građena, sagrađena je s tradicionalnim, makar reduciranim, naronitanskim aneksima. Vjerojatno je i pad Narone bio drukčiji i kasniji, nego što se to obično misli, kao što je to, uostalom, bilo moguće u novijim istraživanjima ustvrditi i za Salonu, za ovu posljednju datum je pomaknut za oko dva desetljeća. U najmanju ruku, isto možemo napraviti i za Naronu. Umjesto uobičajena datuma koji nam pruža

¹¹⁷ N. CAMBI plutej datira u 6. st.: *Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji*, VAHD LXX-LXXI/1968-1969, 1977, 88 sq, 105, n° 38. P. CHEVALIER, *Salona II*, pogrešno pripisuje crkvi u Barama.

¹¹⁸ J. VUČIĆ, *Prilog poznavanju ranokršćanske sakralne topografije u antičkoj Naroni*, *Obavijesti HAD-a* XXX/3/1998, 102-104.

¹¹⁹ Op. cit., 30; cf. E. MARIN, *Narona vom 6. bis zum 9. Jahrhundert*, u E. MARIN et alii, *Narona*, 253 sq. O kronološkim problemima starokršćanske plastike, usp. i N. CAMBI, A. GAMULIN, S. TONKOVIĆ, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split-Zmijavci, 1999., 108-117.

¹²⁰ Arheološka zbirka Narone u Vidu, inv. n° 44; I. NIKOLAJEVIĆ, op. cit., 132, sl. 1, 2; N. CAMBI, *Antička Narona - urbanistička topografija*, 145 sqq, sl. 29; P. CHEVALIER, *Salona II*, pogrešno pripisuje crkvi u Barama.

¹²¹ J. VUČIĆ, op. cit., 103 sq, sl. 2; F. BUŠKARIOL, op. cit., 132, 136.

glasovita Urbikina ostava, godina 602., ne oduzimajući – upravo i zbog činjenice o toj ostavi – opasnosti turbulentnim vremenima, držimo da je predložena datacija kraja 6. i početka 7. st. za gradnju crkve u Barama znak još uvijek – premda u dekadenciji – ipak, vitalne društvene sredine i vitalna kršćanstva. Možda je crkva i sagrađena nakon nekih rušenja koja su se zbila u gradu početkom 7. st., to bismo mogli predmnijevati budući da je njezin interijer, odnosno arhitektonski dekor, makar onaj – kako smo naglasili – pretpostavljeni, vrlo različite kvalitete, od vrlo kvalitetnih imposta do vrlo skromne zanatske razine koju opažamo na ulomcima oltarne pregrade i na ploči za postolje oltara; mogli bismo, dakle, pomisliti da je dio namještaja crkva u Barama pokupila od neke porušene naronitanske crkve.

Crkva u Barama, sa svojom gradnjom i egzistencijom u 7. st., jest – koliko je nama poznato – prvi dokazan primjer za jednu praksu, koja je vjerujemo bila i drugdje manifestirana, ali je prečesto katastrofičkim interpretacijama o 7. st., kao i nedostatkom stratigrafskoga arheološkog istraživanja i nedovoljnim obraćanjem pozornosti na *artes minores*, bila de facto u nemogućnosti da je arheolozi uoče i da bude ponuđena povjesničarima na interpretaciju. Ovdje se ne radi samo o pasivnoj negaciji antike, kao što bi bio rekao Milan Prelog, ovdje je na djelu u 7. st. još uvijek aktivnost antike.¹²² Bilježimo i značajnu trgovinu, nabavku različitih proizvoda, stakla i keramike, poglavito tijekom cijele kasne antike. Stoga i mi kvalificiramo crkvu u Barama kao starokršćansku, bez obzira što bi na neki način ona mogla biti viđena kao srednjovjekovna. Ona je izrasla, prema našem shvaćanju, u jednoj produženoj kasnoj antici, ona nosi takve arhitektonske i interijerske osobine, pa nam se čini opravdanim nazivati je starokršćanskom. Ranosrednjovjekovna nominacija bi, premda kronološki istovjetna – 7. st., implicirala i novu društvenu ili etničku situaciju, a mi to u ovom slučaju nismo u stanju argumentirati.

Dakle, crkva u Erešovim barama bi mogla biti posljednja gradnja Naronitanaca. Štoviše, kako smo rekli, jedina je crkva u antičkoj Dalmaciji za koju imamo precizne arheološke pokazatelje da je sagrađena u počecima 7. st. Naime, premda je već naglašeno kako su mnoge crkve u Dalmaciji preživjele "klasični" pad antike u prvoj polovini 7. st.,¹²³ za ni jednu nije dokazano da bi

¹²² Usp. o toj aktivnosti: T. BURIC, *Posljednji salonitanski klesari*, VAHD 85/1992, 177-197, kao i o naznaci mogućnosti za to: Ž. RAPANIĆ, "Ecclesiae destructae... ut restaurantur imploramus" - *Iz pisma Stjepana VI pape biskupu Teodosiju 887. godine*, *Starohrvatska spomenička baština - Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža* (1992), Zagreb, 1996, 61 sq; E. MARIN, *Pogovor, Salona II*, 2, 185.

¹²³ Usp. P. CHEVALIER, *Salona II*, 1, passim.

bila sagrađena u 7. st. Postoje za to pretpostavke u slučajevima crkve sv. Andrije, Punat na Krku,¹²⁴ Sv. Izidor na Cresu,¹²⁵ Martinšćica, u blizini Osora, druga crkva,¹²⁶ Gala kod Sinja,¹²⁷ kapela u Sv. Kuzmi i Damjanu u Kaštel Gomilici,¹²⁸ Sv. Duh u Škripu,¹²⁹ Sv. Ivan i Tudor u Bolu;¹³⁰ možda je najbolja argumentacija za 7. st. u slučaju crkve Sv. Andrije na Čiovu,¹³¹ ali i ona bi bila sagrađena već u 6. st. i u 7. st. dovršena.

O sudbini crkve u Barama, ne znamo ništa. Za Sv. Vid znamo da je porušen u srednjem vijeku, ali za Bare nemamo ni arheoloških ni povijesnih podataka. Međutim, da je crkva sagrađena nakon 602. godine držimo izvjesnim.

KONZERVACIJA I PREZENTACIJA

Lokalitet je istražen, konzerviran i prezentiran, premda se nalazi na privatnu posjedu, te je kao takav zamišljen kao jedna karika u nizu lokaliteta koji čine muzej-lokalitet Narone.¹³² Glavnina konzervatorskih radova obavljena je pod vodstvom kustosa Ante Piteše u ljetu godine 1996.¹³³

Najprije se pristupilo konzervaciji zidova vile, koji su bili najugroženiji, a potom i zidova bazilike. Zidove se najprije pripremalo za konzervaciju: čistilo od raslinja i ispiralo vodom, a zatim dio po dio pretresalo, neučvršćeno kamenje se dizalo (ponekad i više redova kamenja), ponovno vraćalo na isto mjesto i učvršćivalo smjesom vapna, cementa i pijeska, a u žbuku za zidove bazilike umiješali bi se i obluci kako bi žbuka bila što sličnija originalnoj.

Prigodom čišćenja i konzervacije naišlo se na čudnu situaciju u jugozapadnome i sjeverozapadnome vanjskom uglu narteksa bazilike. Ugaoni kamen u jugoistočnom uglu je obrađen (možda spolija od nedovršena ili razbijena poklopca sarkofaga). Kamenje nije organski vezano s ostatkom

¹²⁴ Ibid., 37.

¹²⁵ Ibid., 45 sq.

¹²⁶ Ibid., 60 sqq.

¹²⁷ Ibid., 200 sq.

¹²⁸ Ibid., 220 sqq.

¹²⁹ Ibid., 276 sqq.

¹³⁰ Ibid., 300 sqq.

¹³¹ Ibid., 228 sq; I. BABIĆ, *Crkva Sv. Andrije na Čiovu, Petriciolijev zbornik I, PPUD 35*, 1995, 203-223.

¹³² E. MARIN, *Hello Narona*, Metković, 1999, 104-105. Id., *Narona - Project: The Arrangement of the archaeological Site with the Museum Pavilion, Kulturparks - Erbe und Entertainment*, ed. E. Scherer, I. Slawinski, St. Pölten 2000, p. 51-58.

¹³³ E. MARIN, *Ave Narona*, 172. Radove su izvodili radnici-mještani pod vodstvom Branka Borasa Kuse.

južnoga zida, nego grubo nabačeno i ožbukano, a stajalo je na nekakvoj podlozi (podnici ili zidu). I u sjeverozapadnome uglu bazilike nedostaje dio zida. Konzerviralo se i dijelove zidova koji izlaze sa sjeverne strane izvan gabarita bazilike.

Bazilika je danas atraktivna lokacija u Donjem gradu Narone. Zemlja na kojoj je ona, i nadalje je u privatnu posjedu Erešovih; oni su sačinili i malu, drvenu staju tik do njezine apside. Dio koji je bio istražen uokolo same bazilike i koji, također, ovdje predočavamo stručnoj javnosti, morao je biti zatrpan.

Naravno da za nekoga arheologa u budućnosti ostaje izazov: nakon što smo mi u potpunosti istražili ovaj arheološki sklop, preostaje mogućnost širenja iskopavanja uokolo ovoga našeg “otoka”, otkrivanje cjeline vile u koju smo mi zavirili, te naravno drugih sadržaja Donjega grada, na jugozapadu od gradskih zidina.¹³⁴ **44**

¹³⁴ Fotografije: Arhiv AMS, osim ako nije drukčije navedeno. Obrada arhitektonske i crtačke dokumentacije: Branko Pender. Autor se posebno zahvaljuje Branku Penderu, voditelju Tehničkog odjela AMS, za trajnu suradnju na lokalitetu i u muzeju, na obradi i proučavanju naronitanskih, pa tako i ovih spomenika s Erešovih bara.

EREŠOVE BARE, VILLA SUBURBAINE DU IIIe SIÈCLE ET ÉGLISE CHRÉTIENNE
DU VIIe SIÈCLE À NARONA

(R é s u m é)

La basilique paléochrétienne sur le site de “Erešove bare” (les marais d'Ereš que nous nommerons par la suite seulement Bare) est la première basilique paléochrétienne de Narona découverte par la volonté des archéologues. Certains monuments paléochrétiens qui furent mis au jour sur le site de Bare laissaient supposer l'existence d'une basilique paléochrétienne. Les fouilles à Bare ont été l'objet de trois campagnes importantes en 1990, 1993 et 1996 réparties, en principe, comme suit: la première campagne était destinée aux fouilles de la basilique, la seconde concernait les salles hors de la basilique, et la troisième fut réservée aux fouilles des salles également appartenant à la villa, mais sous le sol de la basilique.

Zone cimétériale

Malgré le fait d'avoir découvert plusieurs monuments indiquant l'existence d'une zone cimétériale dans cette partie de Narona, dans le secteur de nos fouilles archéologiques nous n'avons mis au jour aucun vestige significatif de cette zone cimétériale. Toutefois, particulièrement est exceptionnelle la sculpture en calcaire figurant un lion et provenant d'un monument funéraire, découverte dans le remblai de pierres à l'extérieure de la basilique. La tête est sans gueule, mais la partie supérieure du corps est complète et on y distingue bien la crinière caractéristique; la partie postérieure du corps fait défaut et la partie inférieure est démolie, la sculpture est donc dépourvue de socle. Le lion serait daté du début du Ier s.

Trois tombes sur le secteur de l'église à Bare, du point de vue stratigraphique, n'appartiennent pas à l'époque de l'église, où le sol existait déjà, ni même à la période de la villa, mais plutôt à celle des ruines de la villa. Ces tombes peuvent donc être datées du VIe s. Ces sépultures chronologiquement correspondent aux tombes que nous avons déterrées sur l'espace du l'Augusteum et du forum, comme à d'autres endroits, par exemple, sur le site de Njive à Narona. Elles nous parlent donc indirectement de la nouvelle partie de la ville comme probable zone cimétériale, et cela - prenant en considération la trouvaille de la sculpture du lion - depuis la période romaine jusqu'à l'Antiquité tardive. Elles nous font supposer qu'à proximité devait se trouver des contenus urbains et à usage cimétériel, partiellement mélangés. Cependant, on pourrait aussi supposer d'abord cette zone comme une surface cimétériale, jusqu'au début du IIe s., puis une interruption d'inhumation quand s'y construisent, au milieu du IIe s, des villas suburbaines et, ensuite, de nouveau l'utilisation de ce secteur pour des inhumations au VIe s.

La villa romaine du IIIe s.

Les villas à l'Ouest de l'enceinte de la Ville basse, comme l'ont clairement déterminé nos recherches des murs d'enceinte à Popove bare au mois de juin 2000 se trouvaient comme sur des “îlots” isolés, c'est-à-dire sans contact de l'architecture extérieure et des murs d'enceinte. Une villa (la troisième) se trouvait vraisemblablement à proximité des murs d'enceinte (toujours non déterrée) à Popove bare. Le niveau de “l'îlot” de la villa à Erešove bare est au-dessus du point définissant les fondations de l'enceinte dans la plaine Popove bare.

Les fragments de mortier peint qui ont été trouvés dans l'espace de la basilique paléochrétienne de Bare au cours des fouilles archéologiques, bien que très petits et sans possibilité de reconstitution complète, indiquent tout de même un niveau majeur d'homogénéité dans l'expression plastique et peuvent donc être datés du IIIe s. Le mortier est peint dans un style dit linéaire. Tous ces fragments ont été trouvés dans le remblai à environ 50 à 75 cm au-dessous du sol de l'église, et appartenait visiblement aux murs de l'édifice précédent.

Un sondage fait dans les Šiljegove bare (site situé entre Popove bare et Erešove bare) donne un résultat indubitable quant à l'existence d'une villa du haut Empire, il est vrai, laissant une incertitude sur son caractère individuel ou englobée dans le site de Erešove bare. En ce qui concerne son intérieur, outre la salle finement enduite aux fresques multicolores, de là nous provient un récipient en marbre. L'architecture sur le site de Šiljegove bare, d'après les caractéristiques du mortier peint, pourrait - peut-être - être décrite, par rapport à celle de Erešove bare, comme appartenant à deux villas distinctes; mais, peut-être, s'agit-il d'un même ensemble mais de deux maîtres différents. Cependant, si l'on prend en considération l'orientation différente des murs mais aussi la distance les séparant, il est plus raisonnable de conclure qu'il s'agissait de deux villas.

L'ensemble de la villa Bare a donc, d'après les fouilles archéologiques, trois phases. La 1ère phase (IIes.) - les murs à la plus grande profondeur - phase à laquelle correspond le premier sol, surtout bien conservé dans le narthex - cote 77. La IIème phase (IIIe s.) - la nouvelle villa qui nie les murs existants. A cette phase appartient le mur principal, longitudinal en direction Est-Ouest qui traverse toute la longueur de la partie méridionale de la basilique. Ce mur a plusieurs larges portes et séparait une suite des salles auxquelles correspond le second sol - cote 100. La IIIème phase (fin du IVe s. - début du Ve s.) - quand les baies d'accès du mur sont élevées pour correspondre au nouveau sol de cette troisième phase - cote 130.

Nous avons constaté indubitablement *in situ*, sur le côté sud du mur de l'église, la base de la colonne qui est de 3 m éloignée du mur sud découvert de la villa. Il est donc justifié de conclure qu'il s'agit de la base d'une colonne du portique formant le cadre pour une cour de péristyle. Nous avons découvert une colonne complète, d'une hauteur de 220 cm et dont le diamètre au sommet est de 27 cm et à la base de 34 cm; en la comparant avec la base *in situ* on peut conclure qu'elle lui appartenait.

Il est vrai, une seule base découverte *in situ* et avec la colonne correspondante est faible, mais j'espère, un argument suffisant pour plaider la restitution du péristyle ou du portique devant les salles du rez-de-chaussée. Les villas simples de ce type attesté à Bare, avec une suite de salles rectangulaires, ne sont pas inconnues en Dalmatie, bien qu'elles soient peu étudiées et encore moins publiées. Dans ce sens est particulièrement riche le territoire de Narona et la vallée de la Neretva, et cela dès le début du Ier s. et jusqu'au IVe s. La villa de Bare n'était pas nécessairement englobée dans le secteur urbain formé, comme c'était le cas pour la Ville basse de Narona, à l'Est des murs d'enceinte que nous avons fouillés à Popove bare. Le bâtisseur avait libre choix du site tenant toutefois compte du fait que non loin de son domaine passait une route qu'un cimetière longeait. Cependant, les caractéristiques architecturales qui lient cette maison à une maison urbaine, y compris ses murs enduits et peints, indiquent qu'entre elles il n'y avait aucune différence. Le terme le plus approprié pour ce type de villa serait donc *villa suburbana*, terme d'ailleurs attesté dans les sources et utilisé par les savants.

Des quatre fragments déterrés d'une table en marbre (*mensa*), deux se raccordent bien, de sorte que nous pouvons examiner trois fragments séparés. Tous sont du même marbre de Proconnèse avec des veines bleuâtres parallèles caractéristiques. D'après le type du marbre, la position des veines, le mode de traitement du revers, l'exécution des profils et des profilations, d'après l'épaisseur de la dalle et même d'après son rétrécissement que nous observons sur les fragments non raccordés, on peut conclure qu'ils appartenaient à la même table. Nous avons proposé une reconstitution sigmoïde de la table, avant tout en raison du fragment latéral du rebord profilé, malgré le fait que le fragment central visiblement pourrait permettre une restitution de forme rectangulaire. Nous situerons chronologiquement cette table tout au début de la série de tables du Proconnèse qui commence au IVe s. et se termine au VIe s. Les tables sigmoïdes se trouvaient souvent dans un cadre profane, dans les tricliniums et avaient rarement une fonction liturgique confirmée.

Prenant en considération la plaque pour planter les quatre petites colonnes qui soutenaient la table d'autel et qui est emmurée dans la Tour d'Ereš (Erešova kula) et pour laquelle - étant donné le même domaine à Bare et le terrain où s'élève la tour - on suppose qu'elle provient précisément de Erešove bare et que nous pouvons attribuer à la basilique de Bare, nous pourrions conclure qu'à Bare la table était vraisemblablement de forme rectangulaire. Comme nous n'avons pratiquement rien découvert qui nous indiquerait un usage funéraire de l'église de Bare, nous pourrions exclure aussi la possibilité d'une telle fonction de la table. Comme il s'agissait d'une trouvaille sigillée, sous le sol de l'église, nous trouvons là une preuve clef pour une fonction profane de la table. Pratiquement au centre de la nef de l'église, à une profondeur de 30 à 35 cm, mesurée depuis le pied de base du mur nord de l'église, a été découvert le fragment central profilé déjà mentionné de la table en marbre, avec une pièce de monnaie de Valentinien II de la fin du IVe s. (catalogue des monnaies M. Bonačić Mandinić n° 21, dans le présent tome du VAHD, et dans l'édition à part *Narona* III). A proximité a été découvert l'autre morceau de table sans ornement qui raccorde à la partie décorée. A une profondeur d'environ 50 cm apparaît le mortier dur du sol (cote 100). Sur ce sol, qui correspond à la deuxième et principale phase de la villa, on a donc mis au jour des fragments de table. Cette table, outre dans le triclinium, pouvait aussi être installée de façon appropriée dans l'atrium ou dans le péristyle de la villa.

L'église chrétienne du début du VIIe s.

Tenant compte de l'emplacement de la basilique hors des murs d'enceinte et étant donné les trouvailles sporadiques de monuments funéraires sur cet espace, on a supposé que cette zone était destinée à une nécropole romaine à laquelle succéda un cimetière paléochrétien et que donc la basilique de Bare aurait été une basilique paléochrétienne cimétériale. Nous avons constaté que le sol de l'église était mal conservé dans sa partie presbytérale, mais très bien dans la nef de l'église et particulièrement bien dans le narthex. La surface du sol peut être un garant, presque dans sa totalité, pour une trouvaille sigillée sous son niveau, malgré, comme nous l'avons dit, par endroits quelques endommagements. En effet, le sol n'a pas été fouillé, il a été délabré. Cela nous est confirmé par quelques tombes conservées. Sous le sol se trouvait un remblai comprenant des décombres, avant tout du mortier, de la villa évidemment avec d'autres matériaux, déchets de céramique, verre et autres. Sur cette ruine de la villa remplie de remblai, on construisit une église. Aucun autre matériau postérieur n'a donc pu passer à travers ce remplissage. A notre avis, tout ou la grande majorité du matériau qui a été déterré sous la surface du sol de l'église appartient donc à une période précédant sa construction.

Entre le niveau à environ 40 cm sous le sol de l'église et le niveau du sol à l'endroit du chevet de l'abside, nous avons trouvé plusieurs fragments de céramique, presque tous remontant à l'Antiquité tardive (catalogue de céramique J. Mardešić - T. Šalov n° 167-174, *ibid.*). Bien que le sol dans ce secteur soit mal conservé, ce qui nous interdit de considérer cette trouvaille comme sigillée, nous considérons tout de même qu'il faut y prêter attention. Les fragments sont dans la majorité des cas d'une large fourchette de datation, mais l'un d'eux - le fragment de céramique rouge lisse phocéenne (n° 169) - a une datation très précise, le premier tiers du VIe s. Cela est très significatif pour la datation du sol, donc de l'église, qui ne pourrait, en conséquence, être construite qu'après cette date. Dans cette couche de remblai il y a aussi des fragments de fresques et de tuiles (*tegulae*), il y a de la chaux, de la terre meuble, et quelques pierres enduites de mortier. Cette couche apparaît donc homogène de l'époque de la destruction de la villa.

Plus précieux est encore le fragment du rebord et de la paroi de l'amphore du VIe s. provenant de Tunis (catalogue de céramique n° 5) d'une trouvaille sigillée, située environ au centre de la nef de l'église, sous le niveau du sol. Il en est de même pour les fragments du bord du récipient et d'une partie de la paroi en céramique rouge lisse phocéenne de la seconde moitié du Ve s. ou première moitié du VIe s. (catalogue de céramique n° 10-11). D'une signification capitale est aussi la trouvaille sigillée du fragment du bord et du segment de la paroi du récipient en céramique rouge lisse africaine du début du VIe s. (catalogue de céramique n° 80), provenant de la partie sud de la nef de l'église. Un fragment du rebord d'une amphore provenant de la Méditerranée orientale, qui est daté de la fin du VIe s. ou du début du VIIe s. (catalogue de céramique n° 74) pourrait être, mais ne l'est malheureusement pas, une trouvaille sigillée, rigoureusement parlant, car dans le secteur où il a été mis au jour - la nef devant le presbytère - le sol n'a pas été conservé, bien que oui, sous son niveau. Tous cela nous indique que le sol n'a pas pu être posé avant la fin du VIe s.

A l'intérieur de l'abside on a découvert la partie inférieure de la panse d'une lamp-gobelet aux cannelures horizontales avec fond conique et concave qui est datée de la seconde moitié du IVe s. à la première moitié du Ve s. (catalogue de verrerie Z. Buljević n° 6, *ibid.*). Nous le signalons car il s'agit d'une profondeur d'environ 1 m sous le sol conservé et il s'agit visiblement d'une trouvaille sigillée. Nous devons donc conclure, à la suite de ce qui vient d'être énuméré, que ce verre appartient à une époque précédant la construction du sol qui, donc, ne pouvait pas être posé avant la moitié du Ve s. et si nous mettons en relation ce verre et tout l'ensemble de la verrerie identique et contemporaine découverte en 1996 (catalogue de verrerie n° 1-5, 7-8) avec les restes de la villa dans sa dernière, comme nous l'avons constaté, troisième phase, c'est-à-dire en relation avec la période de sa décadence et destruction, nous pouvons donc conclure que l'église n'a pas pu être érigée avant la fin du Ve s. ou tout au du début du VIe s.

Il n'y a pas de différence marquée dans le maçonnerie et la qualité (type) de la pierre entre la partie inférieure de l'abside de l'église, qui, à première vue, semblait être une abside semi-circulaire avec contreforts et la partie murée la surmontant. Nous n'avons pas trouvé d'indice clair laissant supposer la construction d'une église sur l'autre, ni un narthex rajouté plus tard. Il est évident qu'il s'agit donc seulement d'un mode de construction, pas tout à fait parfait, ce qui nous suggère aussi une datation plus tardive, certainement pas à l'époque de la splendeur de l'architecture justinienne. Dans le secteur de l'abside on constate que la banquette semi-circulaire (*subselia*) conservée - vers le côté sud-ouest - n'est qu'une seule rangée de pierre, faiblement assise, pratiquement à terre, au niveau du sol (qui bien conservé jouxte la banquette) qui se brise instantanément. Dans la partie

médiane, on observe un faible élargissement de la construction en mortier ce qui nous a fait songer à un possible indice pour une cathèdre.

Cet espace allongé de l'église à Bare, à nef unique et narthex, bien qu'il ne soit pas typique, n'est pas inconnu dans l'architecture paléochrétienne. Le rapport de la longueur totale 24,50 m et de la largeur qui mesure 7,30 m (dans la partie presbytérale) est d'environ 3 : 1, ou un peu plus. La similitude la plus proche nous la trouvons dans l'église de Grohote sur l'île de Šolta qui - si l'on néglige les trois salles latérales rajoutées au cours de la seconde phase - a pratiquement le même rapport longueur-largeur de l'église sans nefs avec narthex. L'église remonte à la fin du Ve s. et début du VIe s. A Salone nous avons aussi une situation très similaire sur le site de la basilique *iuxta portum*: la basilique érigée sur les vestiges de la villa et des thermes; cette église, datée de la fin du Ve s., a cependant trois nefs avec annexes. Le plan de la basilique St.-Madeleine dans le champ de Ston (Stonsko polje), que l'on peut dater du VIe s., dans ses proportions de l'espace nous rappelle l'église de Bare. Dans l'Adriatique nord, une comparaison avec le rapport mentionné apparaît dans l'église cimétériale de Monastero à Aquilée. La basilique suburbaine dans la rue Madonna del Mare à Trieste a également deux phases de sol, le niveau en mosaïque inférieur et un autre, plus haut. En Provence nous avons des exemples de plan très similaires - donc de ce rapport longueur-largeur de l'église - qui sont datés plus tard que les cas mentionnés en Adriatique nord. Il est intéressant de constater que ce sont des exemples d'églises construites sur des villas romaines. L'église médiévale Saint-Hermentaire à Draguignan, dans le Var, cache sous son sol les vestiges d'une église paléochrétienne qui, elle, fut érigée à l'emplacement d'une villa romaine; cette église est datée du VIe s.

Sur la partie extérieure du mur du narthex, au niveau du canal d'évacuation, apparaît un mortier avec rainures gravées. Nous l'avons constaté aussi dans l'église St-Guy (Sv. Vid), mais cela est connu même ailleurs, et bien que cela soit une façon de travailler qui pratiquement existe encore de nos jours, ces analogies remontant à l'Antiquité tardive nous réconfortent dans la supposition qu'il s'agit d'une construction paléochrétienne à laquelle on accédait par le narthex dont la porte est situé, vraisemblablement, dans l'axe de l'église. Par rapport à Sv. Vid, il s'agit d'une église bien plus tardive à Bare et de conception à réduction d'annexes. Elle appartiendrait donc chronologiquement à la dernière phase de construction de la ville de Narona, vers la fin du VIe s.

Dans la maçonnerie du chevet de l'église a été découvert *in situ* un canal d'évacuation en tuiles semi-circulaire, sous le niveau du sol, à la différence des deux autres canaux d'évacuation, entre la nef et le narthex (du côté droit de l'entrée du narthex vers l'église, le canal conduit vers le narthex) et depuis le narthex vers l'extérieur (une évacuation plus centrée) qui sont dans le niveau du sol. Ce dernier est entièrement conservé *in situ* et est composé de tuiles semi-circulaires en haut et en bas, formant le canal, et d'en haut recouvert d'une brique plate et enduit muré. Il semble que le seul cas connu d'évacuation de l'eau d'un édifice paléochrétien a été remarqué dans l'église San Clemente à Rome, dans l'espace du *secretarium* supposé du VIe s.

La construction de ce dispositif d'évacuation dans l'église au-dessus de la villa détruite suggère une question à laquelle il n'est pas facile de répondre considérant la théorie sur la catastrophe survenue à Narona dans la seconde moitié du IVe s. Certains spécialistes estimaient qu'à cette époque s'était produit une terrible inondation et y voyaient la cause

de la chute de Narona ou du moins de la destruction d'une de ses parties; d'autres, par contre, signalaient avec raison que les trouvailles ne révélaient pas de chute de Narona en ce temps, ou exprimaient une réserve au sujet des causes naturelles de la destruction de certains édifices. A la lumière des découvertes faites à Bare, nous devons de nouveau poser la question sur la nature de la destruction et de l'abandon de la villa. Le fait est qu'elle aurait pu être abandonnée et par la suite détruite comme bien d'autres villas à cette époque, puisqu'elle n'a pas été transformée en un siège chrétien. Aucune raison donc pour une catastrophe naturelle. D'autre part, il est aussi vrai que le nouvel édifice, construit sur une partie de la villa en ruine, fut érigé sur une très haute cote, visiblement avec intention bien déterminée. Il semble que le dispositif d'évacuation aurait pu avoir un objectif visant la protection contre les inondations.

Au cours des fouilles archéologiques nous avons mis au jour un fragment qui pourrait être un segment du *pluteum* (chancel) en calcaire. Deux rubans cruciformes que le fragment porte dans sa croisée laissent apparaître, mais cela n'est nullement certain, un ornement qui semble être une croix. Cependant, comme la dalle rainurée mentionnée destinée aux pieds de l'autel, l'imposte qui est vraisemblablement du VIe s., voire deux impostes très similaires, pourraient tous provenir de la basilique de Bare. En effet, sur le mur oriental de l'édifice central de la tour Erešova kula, au centre, vers le haut, est murée une imposte paléochrétienne - par sa partie plus large, supérieure (61 x 29 cm) vers l'intérieure et par sa partie plus étroite, inférieure (24 x 15 cm) vers l'extérieure - de sorte qu'on remarque sa décoration: d'un côté, en bas relief, un palmier avec fruits très bien sculpté, et de l'autre, des vrilles d'acanthes entrelacées avec fleur au centre de chaque pétiole. La schématisation de ce motif remontant aux premières décennies du VIe s. apparaissant sur l'imposte de Narona peut être bien plus tardive, même du début du VIIe s.

Dans la collection archéologique de Vid sont conservés deux monuments en pierre (calcaire) qui ont été - d'après l'ancien registre d'inventaire - découvert dans le secteur de Bare et on pourrait donc supposer qu'ils appartenaient au mobilier liturgique de notre église récemment découverte. D'après cette supposition fondée, nous pouvons reconstituer une barrière - pergola d'autel à Bare. Le premier des deux monuments mentionnés est un fragment de colonnette avec chapiteau, de dimensions communes aux colonnettes à chapiteau des barrières d'autel au VIe s. Le second est un fragment du chancel, de la barrière d'autel. La plaque est profilée et du côté droit apparaît le hast de la croix qui se trouvait visiblement au centre de la plaque, de sorte que nous pouvons reconstituer les dimensions de la plaque qui correspond à nouveau aux normes.

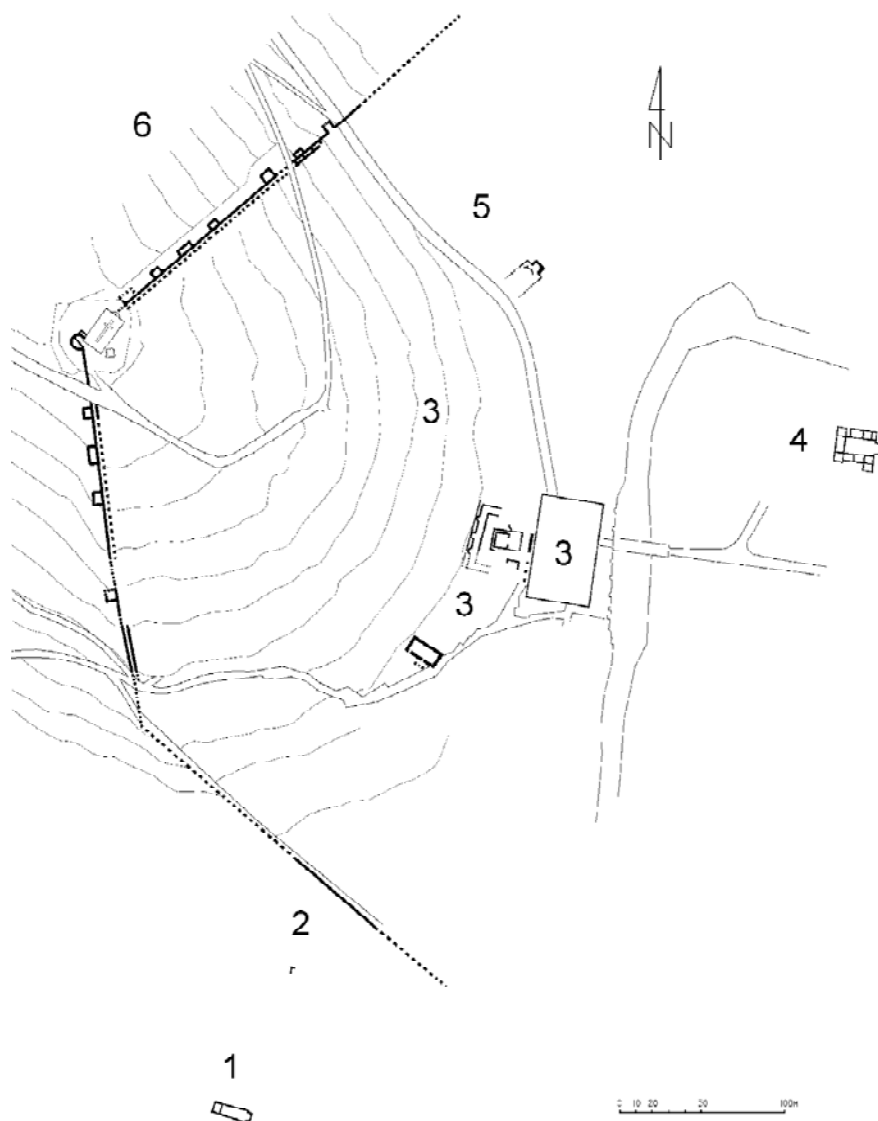
Nous pouvons donc imaginer l'église de Bare avec fenêtres, vraisemblablement, du moins dans la partie de l'abside, qu'assuraient - au moins deux - colonnettes de meneaux et un ou deux impostes, richement décorés. La lumière tombait sur l'autel qui reposait sur quatre pieds de forme probablement rectangulaire. Entre l'autel et la nef se trouvait l'habituel chancel d'autel (dimensions du sanctuaire 4,60 x 3,30 m).

Les trouvailles de Bare ne nous donnent pas d'éléments pour une interprétation médiévale, après le VIIe s. En effet, avec ce siècle s'arrêtent les trouvailles de céramique. Cela signifie que nous pouvons compter sur l'existence de cette église au VIIe s. mais nous n'avons pas d'arguments valables en apport à une continuité plus marquée comme nous l'avons eu dans le cas du baptistère de Sv. Vid. Si l'église de Bare a vécu plus longtemps, il est bien plus probable que tout son contenu aurait été dispersé au moment de sa destruction ou de son abandon, d'autant plus que son sol était sur une cote élevée et que chaque

élément était en saillie, bien visible dans la plaine champêtre et paradoxalement, elle aurait donc conservé bien moins de vestiges de son existence médiévale que l'église à Sv. Vid.

Si l'on compare le décor architectural supposé de l'église de Bare aux autres monuments connus de Narona, alors ce décor, lui aussi, appartiendrait à cette même, dernière phase, déjà mentionnée, de Narona, que nous pourrions dans ce cas définir comme du début du VIIe s. L'église de Bare appartient, à notre avis, précisément à cette période des derniers bâtisseurs de Narona. Après les tumultes de 602, attestés à Narona aussi par le dépôt monétaire d'Urbica, peut-être que les Naronitains ont eu le courage d'ériger encore une église en utilisant probablement quelque décor architectural de l'une ou de l'autre église détruite. De plus en est ainsi affirmé une possible, bien que faible, continuité du VIIe s. au IXe s. à Narona.

Traduction: Gérard Denegri

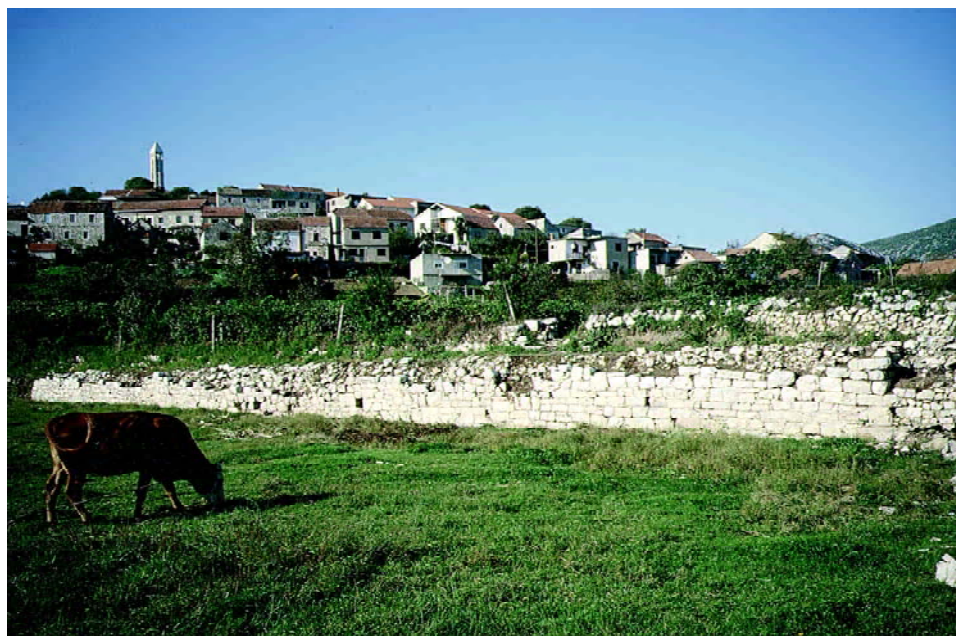

Sl. 1. Topografija Narone u kasnoj antici (crtež: Branko Pender):
 1. vila i crkva u Erešovim barama, 2. vila u Šiljegovim barama, 3. grobovi na području nekadašnjeg foruma, Augusteuma i okolnih zgrada, 4. Sv. Vid, bazilika i krstionica, 5. bazilike u tzv. trasi vodovoda, 6. zidine.

Fig. 1. Topographie de Narona à l'époque de l'Antiquité tardive (dessin: Branko Pender): 1. villa et église à Erešove bare, 2. villa à Šiljegove bare, 3. tombes dans le secteur de l'ancien forum, de l'Augusteum et des bâtiments environnants, 4. Sv. Vid, basilique et baptistère, 5. basilique dans le dit tracé de l'aqueduc, 6. murs d'enceinte.

*Sl. 2. Pogled na ostatke bazilike u Erešovim barama.
Fig. 2. Vue des vestiges de la basilique à Erešove bare.*

Sl. 3. Pogled sa lokacije crkve u Erešovim barama na bedeme u Popovim barama i Gornji grad Narone, danas Vid.

Fig. 3. Vue depuis le site de l'église à Erešove bare vers les murs d'enceinte à Popove bare et la haute ville de Narona, aujourd'hui Vid.

Sl. 4. Pogled na lokaciju vile i bazilike u Barama na početku iskopavanja (1990.).
Fig. 4. Vue du site de la villa et de la basilique à Bare au début des fouilles (1990).

Sl. 5. Pogled na apsidu crkve u trenutku otkrića (1990.).
Fig. 5. Vue de l'abside de l'église au moment de sa découverte (1990).

Sl. 6. Pogled na apsidu crkve u trenutku otkrića, u prednjem planu zid zatege, u drugom planu, na višoj razini podnica crkve u apsi (1990.).
Fig. 6. Vue de l'abside de l'église au moment de sa découverte, au premier plan le mur du chaînage, au second plan, à un niveau supérieur, le sol de l'église dans l'abside (1990).

Sl. 7. Pogled na sjeverni zid crkve, vrata u tom zidu i sačuvani dio podnice crkve, tlocrtna situacija (1990.).

Fig. 7. Vue du mur nord de l'église, de la porte dans ce mur et de la partie conservée du sol de l'église, situation en plan (1990).

Sl. 8. Pogled na sjeverni zid crkve, vrata u tom zidu i sačuvani dio podnice crkve, situacija u presjeku (1990.).

Fig. 8. Vue du mur nord de l'église, de la porte dans ce mur et de la partie conservée du sol de l'église, situation en coupe (1990).

*Sl. 9. Pogled na apsidalni dio i vrata, jugoistok (1990.).
Fig. 9. Vue de la partie absidiale et porte, Sud-Est (1990).*

*Sl. 10. Pogled na narteks i dio crkvene lađe, vidi se cjelovito sačuvana podnica (1990.).
Fig. 10. Vue du narthex et de la partie de la nef de l'église; on remarque le sol conservé dans sa totalité (1990).*

Sl. 11. Pogled na dio crkvene lađe između nartekse i apside, vidi se cjelovito sačuvana podnica, jugozapad (1990.).

Fig. 11. Vue d'une partie de la nef de l'église entre le narthex et l'abside; on remarque le sol conservé dans sa totalité, Sud-Ouest (1990).

Sl. 12. Pogled na crkvu od začelja prema pročelju (1993.).

Fig. 12. Vue de l'église de l'abside vers la façade (1993).

Sl. 13. Pogled na crkvu, vrata u sjevernom zidu (1993.).

Fig. 13. Vue de l'église, de la porte dans le mur nord (1993).

Sl. 14. Pogled na pročelje crkve, dio nartekse, zidovi izvan nartekse i dvije sonde, lijevo (1993.).

Fig. 14. Vue de la façade de l'église, d'une partie du narthex, des murs hors du narthex et des deux sondages, à gauche (1993).

Sl. 15. Pogled od vanjskog zida nartekse u pročelju crkve prema začelju crkve, vide se zidovi koji su prethodili crkvi i podnica crkve (1993.).
Fig. 15. Vue depuis le mur extérieur du narthex sur la façade vers le chevet de l'église; on remarque les murs précédant l'église et le sol de l'église (1993).

Sl. 16. Detalj s vanjskog zida nartekse u pročelju crkve, vidi se kanal za odvod vode i dio ukrasne žbuke (1993.).
Fig. 16. Détail du mur extérieur du narthex sur la façade; on remarque le canal d'évacuation de l'eau et une partie du mortier décoratif (1993).

Sl. 17. Grob na lokaciji u nartekstu crkve, koji pripada vremenu porušene vile (G 1) (1993.).

Fig. 17. Tombe dans le narthex de l'église remontant à l'époque de la villa détruite (G 1) (1993.).

Sl. 18. Pogled na zidove koji pripadaju vili sa sjeverne strane crkve (1993.).

Fig. 18. Vue des murs appartenant à la villa du côté nord de l'église (1993).

Sl. 19. Pogled na zidove koji pripadaju vili s istočne strane crkve, desno se vidi cijeli stup, koji pripada vili (1993.).

Fig. 19. Vue des murs appartenant à la villa du côté est de l'église; on remarque, à droite, la colonne appartenant à la villa (1993).

Sl. 20. Pogled na bazu stupa in situ koja pripada vili s južne strane crkve (1993).

Fig. 20. Vue de la base de la colonne in situ appartenant à la villa du côté sud de l'église (1993).

Sl. 21. Pogled na lađu crkve i u dnu narteks, vidi se dio podnice (1994.).
Fig. 21. Vue de la nef de l'église et, dans le fond, le narthex; on remarque une partie du sol (1994).

Sl. 22. Pogled od pročelja prema začelju crkve, vide se zidovi vile koji su joj prethodili, lijevo dio preostale podnice u narteksu; detalj zidova crkve s likadinom i zidova vile (1996.).

Fig. 22. Vue de la façade de l'église vers le chevet; on remarque les murs de la villa qui lui on précédé; à gauche, partie du sol qui a subsisté dans le narthex (1996).

Sl. 23. Pogled na unutrašnjost apside i zid vile koji joj je prethodio, desno zataga apside (1996.).

Fig. 23. Vue de l'intérieur de l'abside et du mur de la villa qui lui a précédé; à droite chaînage de l'abside (1996.).

Sl. 24. Pogled na južni zid vile i dio koji je nekoć bio njezin trijem, desno gdje je potom sagrađen južni zid bazilike (1996.).

Fig. 24. Vue du mur sud de la villa et de la partie qui autrefois fut son portique à droite où plus tard fut bâti le mur sud de la basilique (1996.).

Sl. 25. Pogled na narteks, u prvom planu desno vidi se preostali dio podnice glavne faze vile, u drugom planu desno preostali dio podnice glavne faze vile i njezine teće faze, a u trećem planu desno preostali dio podnice crkve u narteksu (1996.).

Fig. 25. Vue du narthex; au premier plan à droite on remarque la partie du sol qui a subsisté de la phase principale de la villa; au second plan à droite la partie du sol qui a subsisté de la phase principale de la villa et de sa troisième phase; au troisième plan à droite la partie du sol de l'église qui a subsisté dans le narthex (1996).

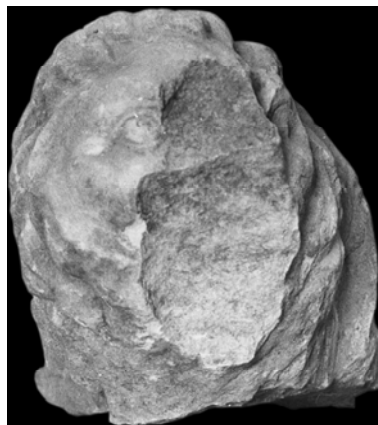
*Sl. 26. Pogled na zidove prve i glavne faze vile u nartekstu, u zadnjem planu vidi se preostali dio podnice crkve u nartekstu, lijevo u zidu narteksta odvodni kanal (1996.).
Fig. 26. Vue des murs de la première et principale phase de la villa dans le narthex; à l'arrière plan on remarque la partie du sol de l'église qui a subsisté dans le narthex; à gauche dans le mur du narthex on remarque le canal d'évacuation (1996).*

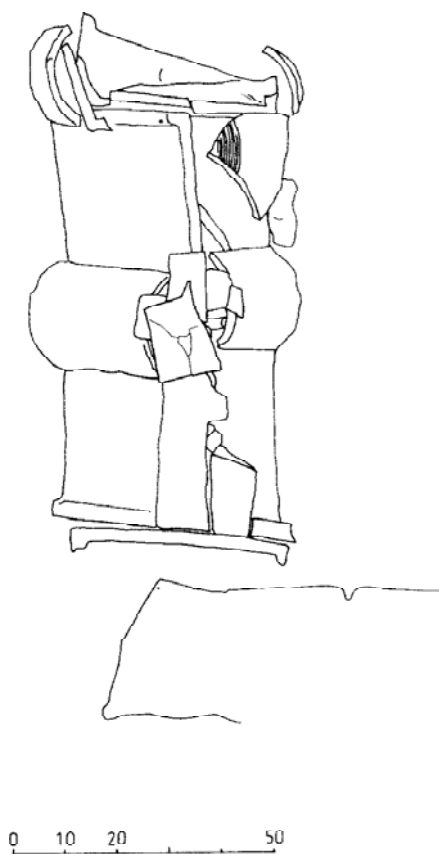
*Sl. 27. Pogled na zidove glavne faze vile u lađi crkve (1996.).
Fig. 27. Vue des murs de la phase principale de la villa dans la nef de l'église (1996).*

Sl. 28. Pogled na ostatke vile i bazilike u Barama na kraju istraživanja (1996.).
Fig. 28. Vue des vestiges de la villa et de la basilique à Bare à la fin des fouilles (1996).

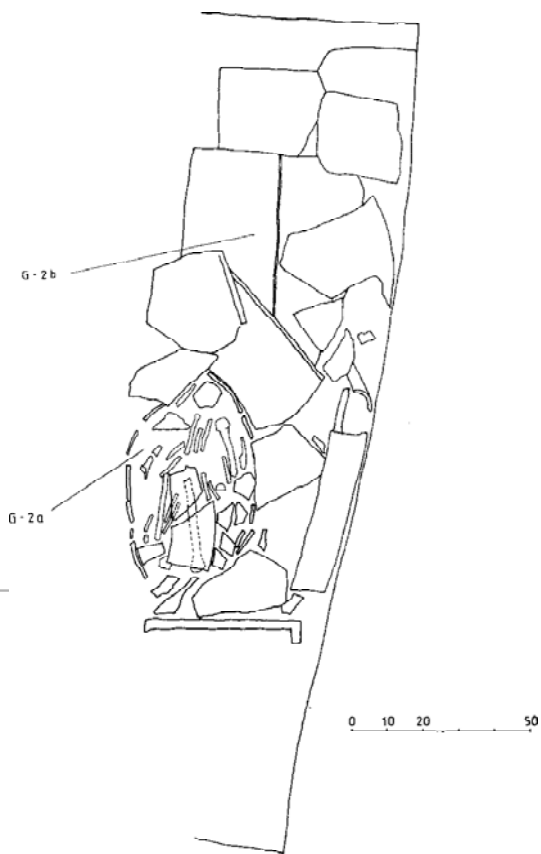

Sl. 29. Nadgrobni lav iz Bara.
Fig. 29. Lion funéraire de Bare.

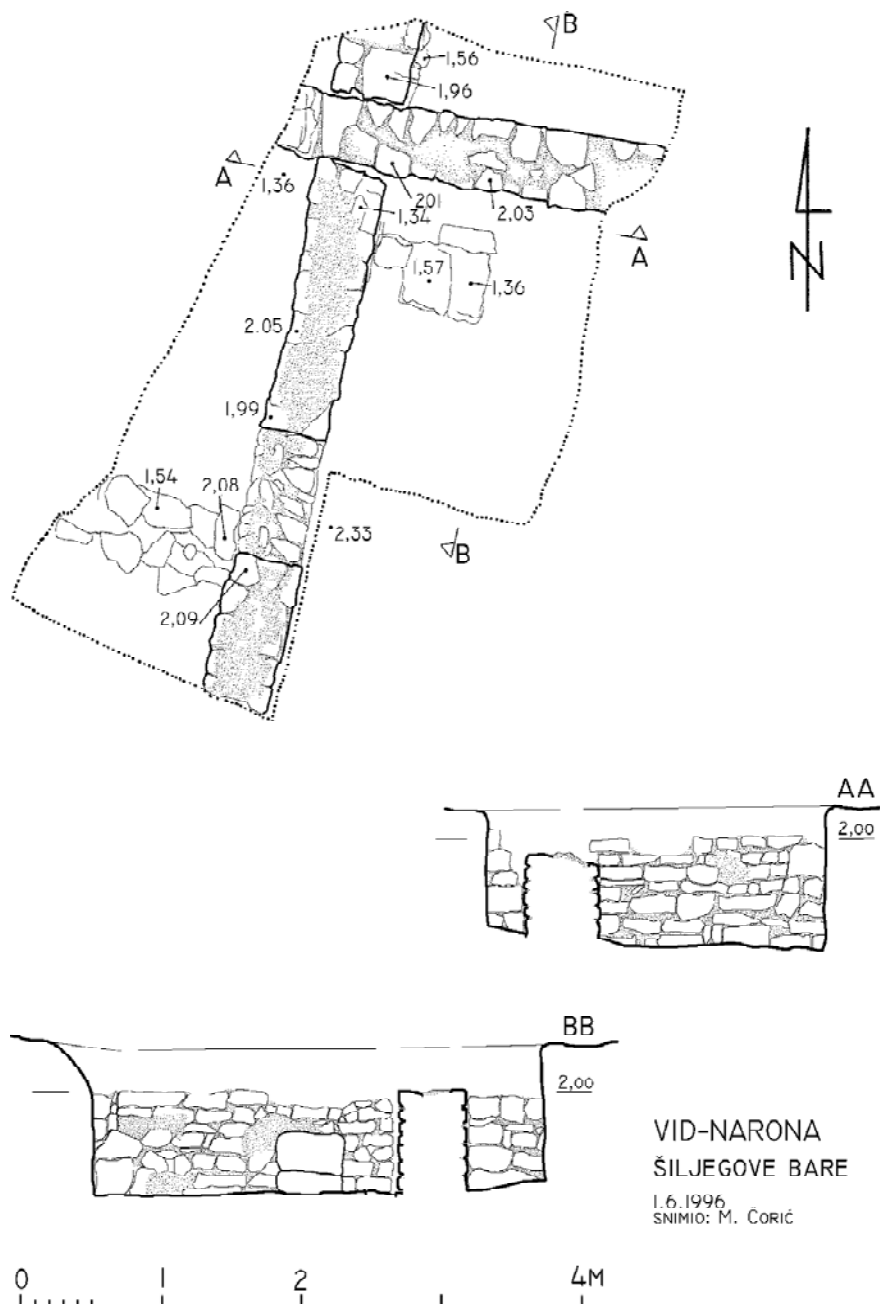
*Sl. 30. Erešove bare, grob G 1
(dokumentacija: Dalibor Popović).*

*Fig. 30. Erešove bare, tombe G 1
(documentation: Dalibor Popović).*

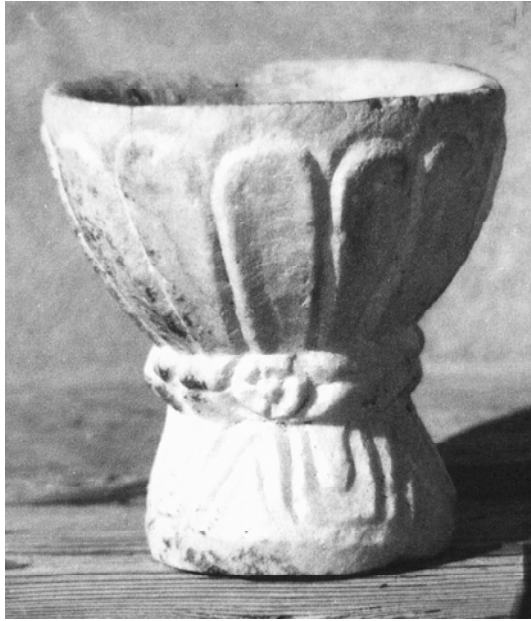

*Sl. 31. Erešove bare, grob G 2
(dokumentacija: Ante Šundov).*

*Fig. 31. Erešove bare, tombe G 2
(documentation: Ante Šundov).*

Sl. 32. Sonda u Šiljegovim barama: tlocrt i presjeci (dokumentacija: Mario Čorić).
Fig. 32. Sondage à Šiljegove bare: plan et coupes (documentation: Mario Čorić).

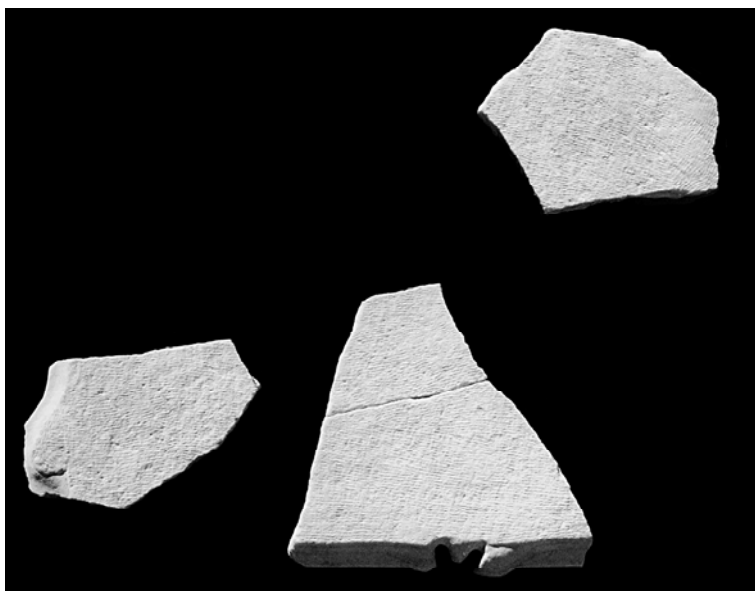

*Sl. 33. Kamena vaza iz vile u Šiljegovim barama.
Fig. 33. Vase en pierre de la villa à Šiljegove bare.*

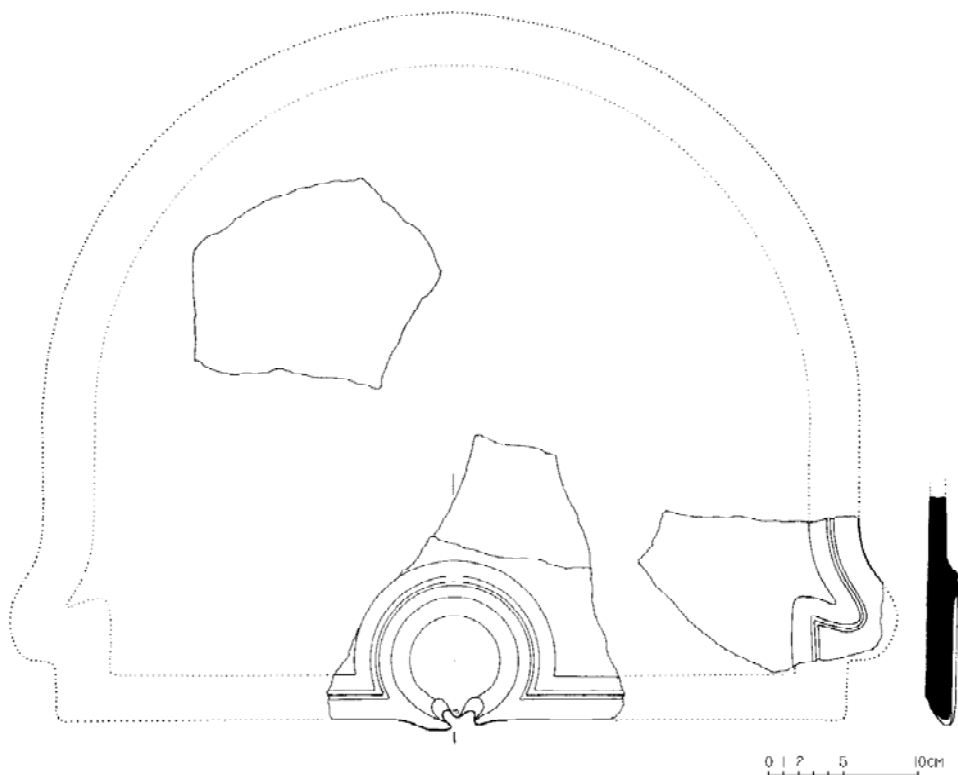

*Sl. 34. Korintski kapitel iz 3. st. uzidan u sjeverni zid crkve, u njegovu temeljnu stopu;
vidi se sastav likadine.*

Fig. 34. Chapiteau corinthien du IIIe s. muré dans le mur nord de l'église.

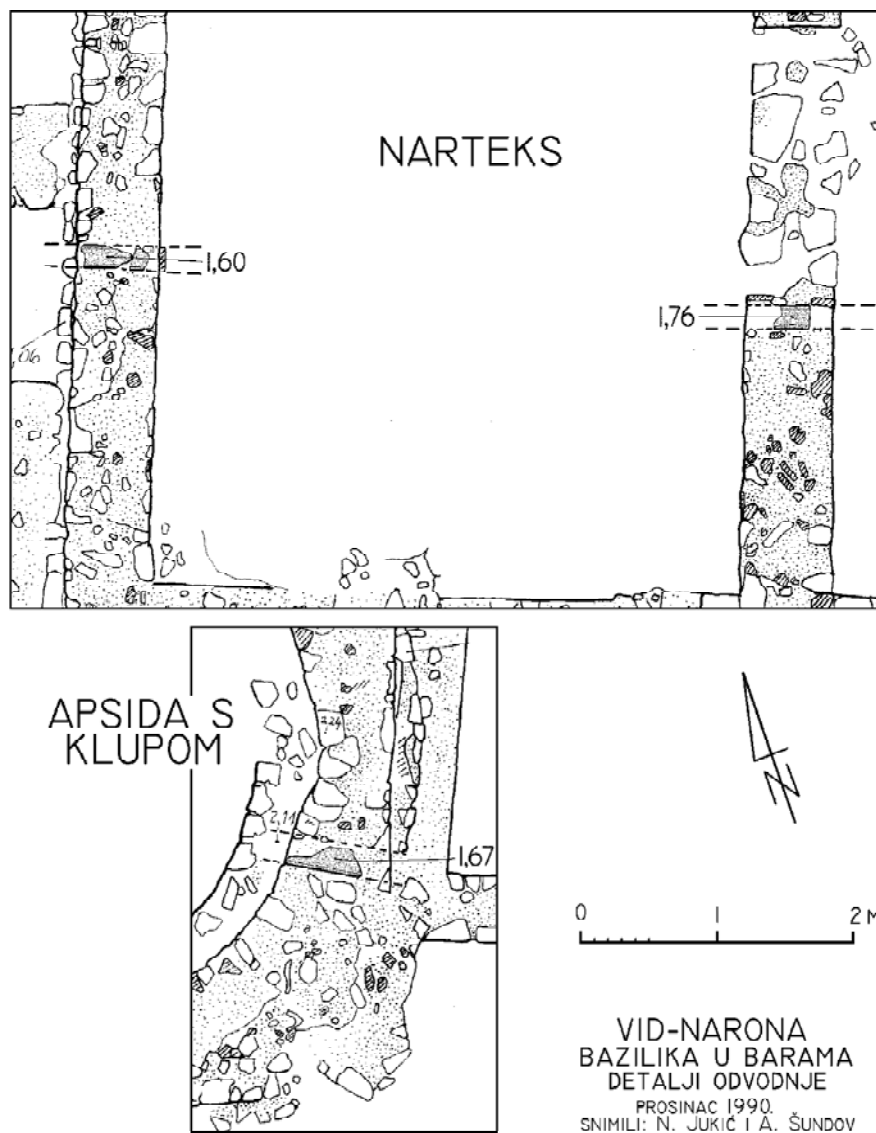

*Sl. 35. Ulomci rimskoga stola (mensa) iz vile u Barama.
Fig. 35. Fragments de la table romaine (mensa) de la villa à Bare.*

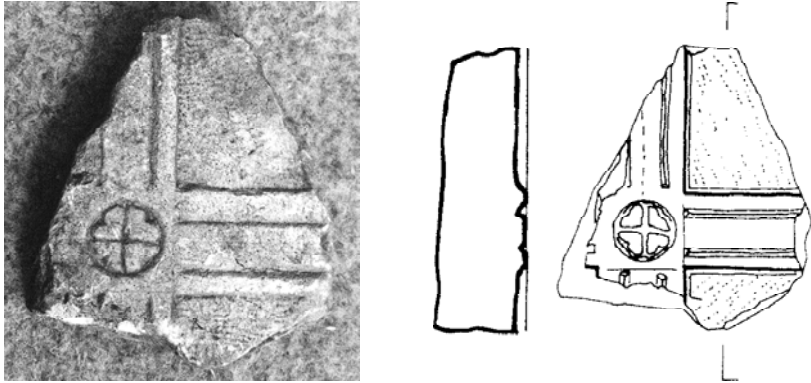
Sl. 36. Ulomci rimskoga stola (mensa) iz vile u Barama s prijedlogom rekonstrukcije (crtež: Zoran Podrug).

Fig. 36. Fragments de la table romaine (mensa) de la villa à Bare avec proposition de reconstitution (dessin: Zoran Podrug).

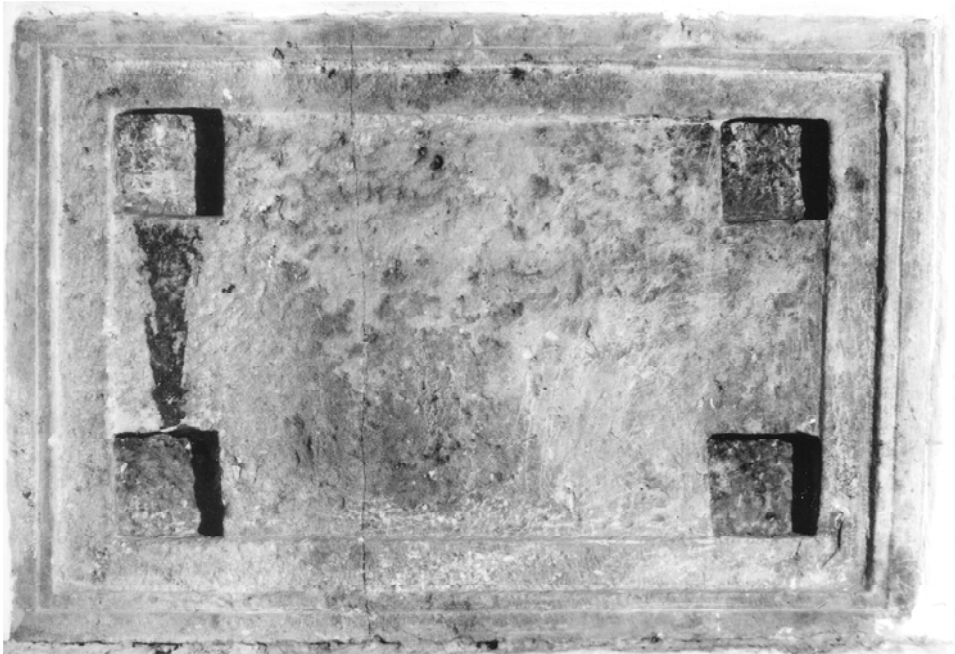

Sl. 37. Crkva u Erešovim barama: detalji odvodnog sustava (dokumentacija: Nada Jukić i Ante Šundov).

Fig. 37. Église à Erešove bare: détails de la canalisation dans l'abside et dans le narthex (documentation: Nada Jukić et Ante Šundov).

*Sl. 38. Ulomak starokršćanskog pluteja iz crkve u Barama.
Fig. 38. Fragment du chancel paléochrétien de l'église à Bare.*

*Sl. 39. Postolje starokršćanskog oltara ugrađeno u zid Erešove kule.
Fig. 39. Base de l'autel paléochrétien scellé dans le mur de la Tour Ereš.*

*Sl. 40. Starokršćanski impost uzidan u Erešovoj kuli.
Fig. 40. Imposte paléochrétienne murée dans la Tour Ereš.*

*Sl. 41. Doprozornik koji se nalazio ispred Erešove kule.
Fig. 41. Colonne de meneau qui se trouvait devant la Tour Ereš.*

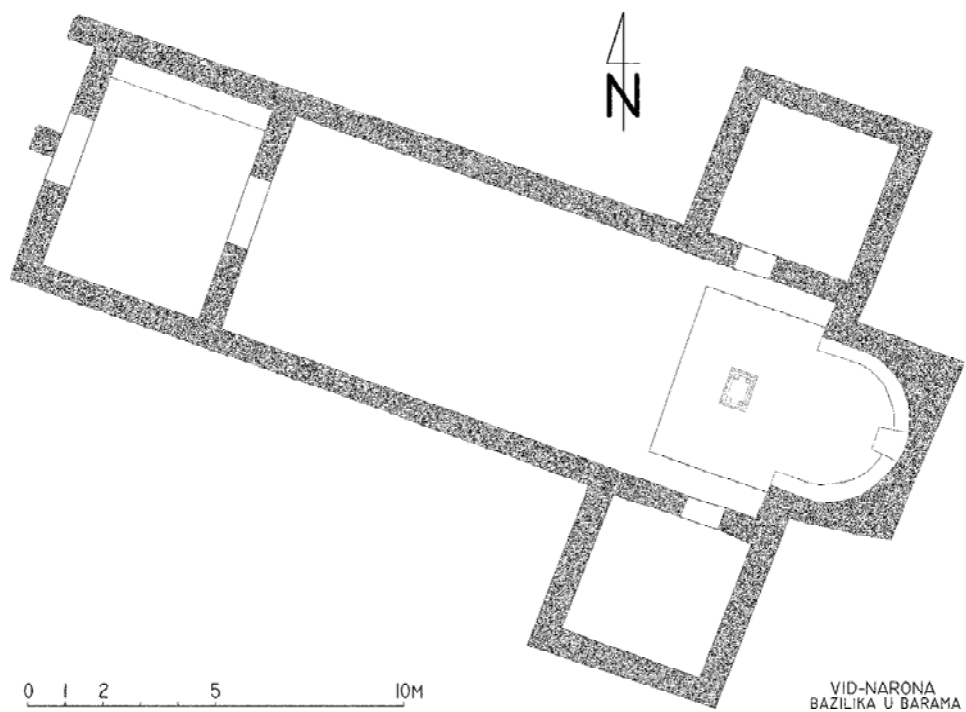
Sl. 42. Oštećeni kapitel oltarne pregrade iz Erešovih bara.
Fig. 42. Chapiteau endommagé de la barrière d'autel de Erešove bare.

Sl. 43. Ulomak ploče oltarne pregrade iz Erešovih bara.
Fig. 43. Fragment du chancel de la barrière d'autel de Erešove bare.

Sl. 44. Erešove bare, vila i crkva (zračni snimak: Tonko Bartulović).
Fig. 44. Erešove bare, la villa et l'église (vue aérienne: Tonko Bartulović).

Sl. 45. Crkva u Erešovim barama: prijedlog rekonstrukcije (crtež: Branko Pender).
Fig. 45. Église à Erešove bare: proposition de restitution (dessin: Branko Pender).